

TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİLERİN KURUMSALLAŞMA SORUNU: DOĞRU YOL PARTİSİ ÖRNEĞİ^{1,2}

THE INSTITUTIONALIZATION PROBLEM OF POLITICAL PARTIES IN TURKEY: THE CASE OF THE TRUE PATH PARTY

Uğur ÜLGER³ - Ömer Faruk GENÇKAYA⁴

ÖZET

Bu çalışmada Doğru Yol Partisi (DYP) kurumsallaşma teorileri açısından değerlendirilerek partinin ömrünü devam ettirememesinin nedenleri araştırılmıştır. Çalışmada Randall ve Svâsand'ın parti kurumsallaşmasına dair yaklaşımı kullanılmış; DYP sistemlilik, değer aşılama, karar verme özerkliği ve somutlaşma özellikleri açısından incelenmiştir. Sistemlilik kavramı partinin kökeniyle, finansal kaynaklarıyla, kayırmacılık ilişkileriyle, liderlik ve hizip yapısıyla ilgilidir. Değer aşılama kavramı örgütün araçsallaştırılmadan kendisi için değerli hale gelmesini anlatmaktadır. Karar verme özerkliği, partinin karar alma süreçlerini dışarıdan bağımsız bir biçimde gerçekleştirip gerçekleştirmediğini incelemektedir. Somutlaşma ise partinin kamusal tahayyülde diğer örgütlerden ayırt edilebilir biçimde var olmasıdır. DYP'de parti içi hiziplerin idare edilemeyerek tasfiye edilmesi, parti üyeleri ve seçmen üzerinde değer aşılama konusunda başarısız olunmasına neden olmuş ve seçmen kayganlığını artırmıştır. Geçmişte Adalet Partisi döneminde seçmenle kurulan kayırmacılık

1 Araştırma Makalesi

Makale gönderim tarihi: 22.05.2024

Makale kabul tarihi: 16.08.2024

2 Bu çalışma KAYSEM 12 Kırıkkale'de Uğur Ülger tarafından sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

3 Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

E-posta: ugurulger@gantep.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3677-393X>

4 Prof. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

E-posta: omer.genckaya@medipol.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5505-3615>

ilişkilerinin DYP döneminde kurulamamış olması da bu noktada etkindir. Ayrıca parti içi politika tutarsızlığı ve Anavatan Partisi ile ideolojik sınırların bulanıklaşması somutlaşmayı zorlaştırmıştır. Sonuç olarak DYP, seçmen ve üyeleri üzerindeki anlamını ve değişen koşullara uyum sağlayabilme yeteneğini kaybetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğru Yol Partisi, Siyasi Partiler, Siyasi Parti Kurumsallaşması, Merkez Sağ, Türk Siyasal Hayatı.

ABSTRACT

In this study, the True Path Party (DYP) was evaluated in terms of institutionalization theories to seek to uncover the factors behind its failure to endure. In the study, Randall and Svásand's approach to party institutionalization was adopted and DYP was examined in terms of systemness, value infusion, decisional autonomy, and reification features. The concept of systemness is related to party origins, financial resources, leadership, faction structure, and clientelism. The concept of value infusion implies the fact that the organization becomes valuable for itself without being instrumentalized. Decisional autonomy examines whether the party can carry out decision-making processes independently or not. Reification means that the party exists in the public imagination in a way that is distinguishable from other organizations. In this respect, the liquidation of internal party factions caused failure in value infusion over party members and voters. The fact that the clientelistic relations established with the voters during the Justice Party period in the past could not be achieved during the DYP period was also a factor at this point. In addition, policy inconsistency within the party and the blurring of ideological boundaries with the Motherland Party impeded reification. In conclusion, DYP lost its ability/capacity to adapt the changing conditions.

Keywords: True Path Party, Political Parties, Political Party Institutionalization, Central Right, Turkish Politics.

GİRİŞ

“Geniş” tanımı çerçevesinde, siyasi partinin öteki kurumlar gibi kurulan, gelişen ve sona eren -bir başka deyişle- fani bir olgu olduğu ileri sürülmektedir.⁵ 1950 sonrasına ilişkin veriler ışığında, yerleşik demokrasilerdeki ortalama parti ömrünün 43 yıl olduğu hesaplanmıştır.⁶ Öte yandan 21 demokratik ülkede 1968’den sonra kurulan partilerin %40’ının 2016 yılı itibarıyla varlıklarının sona erdiği belirtilmektedir.⁷ Partilerin varlıklarının sona ermesinin diğer partilerle birleşme ya da kapanmaları ile ilişkili olduğu ileri sürülmektedir.⁸ Türkiye’de 1923’ten 2016’ya değin toplam 330⁹ ve bu çalışmanın tamamlandığı tarihte faal olan 139 siyasi partinin %90’ından fazlasının 2000’li yıllarda kurulduğu görülmektedir.¹⁰ Türkiye’de siyasal partilerin ömürlerinin kısa olmasının başlıca nedenleri arasında parti kapatma rejimi ve özellikle 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra tüm partilerin kapatılmasının¹¹ etkili olduğu açıktır. Öte yandan, her iki kutupta ve özellikle sağ bloktaki bölünmenin ve parti içi ayrışmaların da parti sistemindeki devingenliği artırdığı söylenebilir.¹² Toplumsal temele dayalı olmayan seçkin temelli partilerin seçim başarısızlıklarının ya da parti birleşmelerinin öteki demokratik ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de partilerin kısa ömürlü olmasına ve kurumsallaşamayarak varlıklarının sona ermesine¹³ neden olduğu söylenebilir.

1982 Anayasası ve 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu uyarınca yeni partilerin kurulması Milli Güvenlik Konseyi’nin denetiminde gerçekleşmiştir.¹⁴ Siyasal yasakların

-
- 5 Mogens N. Pedersen, “Towards a New Typology of Party Life Spans and Minor Parties”, *Scandinavian Political Studies*, C. 5, S. 1.
 - 6 Dan Kopf, “The Typical Political Party Only Lasts 43 Years”, <https://qz.com/1100542/the-average-political-party-only-last-32-years>, Erişim Tarihi: 05.05.2024.
 - 7 Nicolle Bolleyer vd. “Political Party Mortality in Established Party Systems: A Hierarchical Competing Risks Approach”, *Comparative Political Studies*, C. 52, S. 1.
 - 8 Bolleyer vd., “Political Party Mortality...”, s. 37.
 - 9 TESAV, “Cumhuriyet Döneminde Kurulan ve Kapanan Siyasal Partiler,” http://www.tesav.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/3.1923ten_Bu_Yana_Kurulan_ve_Kapatilan_Siyasi_Partiler.pdf, Erişim Tarihi: 04.05.2024.
 - 10 Bu tespiti yaparken çeşitli nedenlerle kapatılıp yeniden açılan partilerin göz önüne alınması gerekir. Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra tüm partiler kapatılmış; yeni Anayasa ve Siyasal Partiler Yasasına göre yeni partiler kurulmuş daha sonra 1992’de kapatılan partilerin yeniden açılmasına yönelik değişiklikler yapılarak Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi gibi partilerin yeniden açılması sağlanmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, <https://www.yargitaycb.gov.tr/icerik/1093/siyasi-parti-genel-bilgileri12>, Erişim Tarihi: 05.05.2024.
 - 11 Siyasal partiler, önce faaliyetten men edilmiş, daha sonra 16 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı Kanunla feshedilmiştir. 1982 Anayasasının Geçici 4. maddesi uyarınca 11 Eylül 1980 tarihinde iktidar partisi ve ana muhalefet partisi durumunda bulunan siyasi partilerin genel merkez yöneticileri on yıl süre ile siyasi faaliyetten yasaklanmışlardır. T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Yürürlükten Kaldırılmış Hükümleri”, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/5.5.2709.pdf>, Erişim Tarihi: 05.05.2024.
 - 12 Ergun Özbudun, *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
 - 13 Nicolle Bolleyer, *New Parties in Old Party Systems: Persistence and Decline in Seventeen Democracies*, Oxford University Press, Oxford, 2013, s. 129, 216.
 - 14 Anıl Bıçak, *12 Eylül Sonrasında Siyasal Yasaklar Süreci ve 1987 Halk Oylaması*, Librakitap, İstanbul,

1987 Anayasa referandumunu ile kalkmasından sonra 1981’de feshedilen siyasi partilerin 1992’de yeniden açılması ile siyasal yaşam normalleşmesini sürdürmüştür.¹⁵ İzleyen dönemde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) yanında bazı partiler yeniden kurulsa bile bunların birçoğu eski güçlerine sahip olamamış ya da varlıklarını sürdürememiştir.

Askeri müdahaleler, parti içi hizipleşmeler ve özellikle lider odaklı parti yapıları nedeniyle Türkiye’de merkez sol ve sağda başat partilerin sürekli değiştiği görülmektedir. 2001 yılında kurulan ve 2002’den bu yana - 2024 yerel seçimlerindeki sapmaya karşın - kriz dönemlerinde bile seçimleri kazanıp, 28. dönem TBMM’de Cumhur İttifakının büyük partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti) geleceği ise seçim başarılarına karşın lider odaklılık ve otoriterlik nedeniyle belirsiz görülmektedir.¹⁶

Türkiye’de parti ve parti sistemi kurumsallaşmasına ilişkin çalışmalar sınırlıdır. Genellikle Huntington’un parti kurumsallaşmasını ölçmeye ilişkin geliştirdiği yaklaşımın kullanılmasına karşın, parti kurumsallaşmasını farklı kuramlardan yararlanarak açıklayan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, hem siyasi partiye dışarıdan gelen (parti kapatmaları, darbeler, krizler) etkilerin,¹⁷ hem de partinin kendisinden kaynaklanan sorunların kurumsallaşmada etkili olduğu vurgulanmaktadır.

Türkiye’deki siyasi partilerin kurumsallaşmasını inceleyen çalışmalarda, partilerin toplumsal kökleri ve örgütsel gelişimi,¹⁸ özerklik ve sistemlilik boyutlarından alternatif bir model (değişim modeli) geliştirilmesi,¹⁹ parti örgütlenmesinin gücü, toplumdaki parti kökleri ve partilerin meşruiyeti gibi kurumsallaşmanın farklı boyutları²⁰ ile örgütlülük, üye sayısı, uzun kronolojik yaş, düzenli lider değişimi, istikrarlı seçmen desteği gibi boyutlar²¹ incelenmiştir. En çok vurgu yapılan konular merkezileşmiş liderlik yapısı ve parti içi demokrasi eksikliği²² olmakla birlikte, yüksek

2022, s. 65-88.

15 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 96. maddesinde 3821 sayılı Kanun’un 8. maddesiyle yapılan değişiklik 3 Temmuz 1992’de yürürlüğe girmiştir,

16 Şebnem Yardımcı-Geyikçi - Hakan Yavuzylmaz, “Party (de)institutionalization in Times of Political Uncertainty: The case of the Justice and Development Party in Turkey”, *Party Politics*, C. 28, S. 1.

17 Betül Tanta - Abdulvahap Akıncı, “Huntington’un Uyarlanabilirlik Ölçütü Bağlamında Türk Siyasi Partilerinde Kurumsallaşma: CHP, MHP ve AKP”, *Akademik Bakış Dergisi*. S. 66; Mustafa Bölükbaşı. “Measuring the Level of Party Institutionalization in Turkey”. *SİYASAL: Journal of Political Sciences*. C. 31, S. 2.

18 Şebnem Yardımcı-Geyikçi, “Party Institutionalization and Democratic Consolidation: Turkey and Southern Europe in Comparative Perspective”, *Party Politics*, C. 21, S. 4.

19 Arda C. Kumbarcıbaşı, “Models of Party Institutionalization and Problems of Democratic Consolidation”, *Mediterranean Politics*, C. 25, S. 2.

20 Berna Öney - Torsten J. Selck, “Exploring the Level of Party System Institutionalization and Party System Type in Turkey”, *Turkish Studies*, C. 18, S. 2.

21 Mustafa Bölükbaşı, “Measuring the Level of Party Institutionalization in Turkey”, *SİYASAL: Journal of Political Sciences*, C. 31, S. 2.

22 Bölükbaşı, “Measuring the Level...” s. 312, 313; İsmail Şükür. “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin

üye sayısının, coğrafi olarak yaygın örgütlülüğün, nesnel yaşın ve lider değişimlerinin siyasi partilerin kurumsallaşma düzeyini artırdığı belirtilmiştir.²³ AK Parti üzerinde yapılan bir çalışmada otoriterleşme ve parti kurumsallaşması arasında karşılıklı ve olumsuz bir ilişki olduğu belirtilmiştir.²⁴ Otoriter politikalar siyasal belirsizliklere neden olurken, partinin siyasal belirsizliklere karşın iktidarda kalabilme çabası ise otoriterleşme eğilimlerini artırmıştır. Böylece, parti, kendi ideolojik çizgisinin dışına çıkarak bir tür kimlik krizine girmiştir. Bu tür kimlik krizleri partinin, seçmen zihninde somut bir biçimde yer edinmesini engelleyebilmektedir. Bir başka çalışmada siyasal sistemdeki belirsizlikler, karar verme özerkliği ve parti içi demokrasi kurumsallaşma konusunda önemli etkenler arasında sayılmıştır.²⁵

Bu çalışmada, Türkiye’de merkez sağ geleneğin -1960 ve 1980 askeri müdahaleleri ile kapatılan partiler Demokrat Parti (DP) ve Adalet Partisi (AP)-mirası ve sürekliliği iddiasıyla 1983’te kurulmuş olan Doğru Yol Partisi’ne (DYP) odaklanılmıştır. DP mirasından “pay kapma” yarışı merkez sağ partiler içerisinde dün olduğu gibi bugün de popülerliğini korumaktadır. Bu çalışmada DYP’nin ele alınmasının nedeni DP’den bu yana merkez sağda köklü bir siyasi geleneğe sahip olduğu varsayımdır. Buna bağlı olarak, DP-DYP sürekliliğine ilişkin varsayımlar aşağıda yeri geldikçe değerlendirilecektir. 1980 sonrası siyasette önemli bir yere sahip olan Anavatan Partisi (ANAP), DYP çizgisine benzer siyasi yönelimlere sahip olsa da kuruluşunda 1980 öncesindeki siyasi geleneği reddederek dört eğilimi (sol, sağ, milliyetçi ve dindar) birleştirme savında bulunmuştur.²⁶

Merkez sağda süreklilik iddiasına sahip bir parti olarak DYP’nin kurumsallaşmasının incelenmesi, AK Parti ve İYİ Parti de dâhil olmak üzere, siyasi yelpazenin merkezindeki - kurulu ya da henüz kurulma aşamasındaki - partiler yönünden önemli ipuçları elde edilmesini sağlayacaktır. Bu çalışmada DYP, Randall ve Svâsand’ın kurumsallaşma kuramı²⁷ çerçevesinde sistemlilik, değer aşılama, karar verme özerkliği ve somutlaşma özelliklerine odaklanarak incelenmiştir. Temel varsayım partilerin ömrünün kurumsallaşma düzeyine bağlı olarak geliştiğidir.

Aşağıda ilk önce siyasi partilerin kurumsallaşma süreçlerine ilişkin bir yazın incelemesi ile temel kavramsal ve kuramsal tanımlar yapılmış, daha sonra DYP’nin

Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Tipolojileri ve Kurumsallaşmaları Açısından Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*. C. 3, S. 3; Muhammet Şibli Adalı - Ahmet Mithat Odabaş, “Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri ve Kurumsallaşma Yaklaşımı Açısından Refah Partisi”. *Educational & Social Science Journal*. C. 8, S. 5, s. 386.

23 Bölükbaşı, “Measuring the Level...” s. 319.

24 Yardımcı-Geyikçi – Yavuzylmaz, “Party (de)institutionalization...” s. 81.

25 Kumbarcıbaşı, “Models of Party...” s. 220, 240.

26 Ersin Kalaycıoğlu, “The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party”, *Political Parties In Turkey*, (Ed.: Barry Rubin - Metin Heper), Frank Cass, London, 2002, s. 41-62.

27 Vicky Randall - Lars Svâsand, “Party Institutionalization in New Democracies”, *Party Politics*, C. 8, S. 5.

kuruluşundan kapanışına kadar geçen süre (1983-2007)²⁸ incelenmiş ve DYP'nin kurumsallaşmaya ilişkin sorunları değerlendirilmiştir.

1. SİYASİ PARTİLERİN KURUMSALLAŞMASINA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tüm partilerin varlıklarını sürdürebilmek üzere belirli bir dereceye kadar kurumsallaşması ve dolayısıyla tüm uzun ömürlü partilerin varsayım olarak kurumsallaşmış olması gerektiği ileri sürülmektedir.²⁹ Kurumsallaşma bir örgüt, kurum ya da uygulamanın kalıcı hale gelmesini ve kabul görmesini anlatmaktadır.³⁰ Bu çıkarımdan hareketle, kurumsallaşamayan örgüt ya da uygulamaların, kendilerini ortaya çıkaran koşulların değişmesiyle ortadan kalktığı söylenebilir. Sonuç olarak, her bir kurum ancak belli koşullarda ve ortamda varlığını sürdürebilmektedir.³¹ Bununla birlikte, bir kurum ya da uygulamanın kurumsallaşma düzeyi arttıkça değişen koşullara *uyum sağlayabilme yeteneği* ya da *kapasitesi* artmaktadır.³² Başka bir deyişle, kurumsallaşamayan yapılar dış etkilere karşı güçsüz olup, aşağıda verilen Peronist Parti istisna örneğinde olduğu gibi dışarıdan gelen etkiler sonucunda değişim gösterebilir. Uyum sağlamada kurum kendi bütünlüğünü olabildiğince koruyarak yeni koşullara göre kendini tanımlarken, bu değişim de kurumsal yapının niteliğinde farklılıkların oluşmasına yol açmaktadır.

Parti kurumsallaşmasını tanımlayan çeşitli göstergeler tanımlanmıştır: uyum sağlama,³³ karmaşıklık, tutarlılık,³⁴ özerklik,³⁵ sistemlilik;³⁶ rutinleşme,³⁷ partinin yasama sürecinde etkinliği;³⁸ varlığını sürdürme,³⁹ ilişki ağları ve istikrarlı etkileşim

28 27 Mayıs 2007'de Doğru Yol Partisi'nin Demokrat Parti adını alarak feshedilmesinden bir gün sonra aynı isim ve logoyla kurulan parti bu çalışmada incelenmemiştir.

29 Angelo Panebianco, *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, s. 54.; Ayrıca bkz. Bolleyer, *New Parties...*, s. 173.

30 Scott Mainwaring - Mariano Torcal, "Party System Institutionalization and Party System Theory After The Third Wave of Democratization", *Handbook of Party Politics*, (Ed.: Richard S. Katz - William Crotty), Sage Publications, Wiltshire, 2006, s. 206.

31 Adam Przeworski, "Institutions Matter?", *Government and Opposition*, C. 39, S. 4, s. 529, 530.

32 Philip Selznick, *Leadership in Administration*, Harper and Row, New York, 1957.

33 David Arter - Elina Kestilä-Kekkonen, "Measuring the Extent of Party Institutionalisation: the Case of a Populist Entrepreneur Party", *West European Politics*, C. 37, S. 5.

34 Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven and London, 2006.

35 Panebianco, *Political Parties...*; Huntington, *Political Order...*

36 Randall - Svåsand, "Party Institutionalization..."; Panebianco, *Political Parties...*

37 Youngjae Jin, "Testing Political Party Institutionalization: A Theory and Practice", *Journal of Political and Military Sociology*, C. 23, S. 1; Robert Harmel - Lars Svåsand, "Party Leadership and Party Institutionalization: Three Phases of Development", *West European Politics*, C. 16, S. 2.

38 Jin, "Testing Political Party..."

39 Robert Harmel vd., *Institutionalisation (and De-institutionalisation) of Right-wing Protest Parties*,

kalıpları.⁴⁰ Ayrıca, partinin yaşı ve yerleşik parti hâkimiyeti endeksi (established party domination, EPD) de kullanılan unsurlardandır. Bunlardan ilki, belirli bir parlamento seçimlerinde oyların en az %3’ünü alan partilerin ortalama yaşına bakarken, ikincisi, seçimlerde siyasi partilere verilen toplam oyların zaman içinde kademeli olarak artan oranını ifade etmektedir.⁴¹ Parti kurumsallaşması ile ilgili farklı yaklaşımların üzerinde birleştiği ortak unsular olarak örgüt içindeki ayrıntılı yapılar, yoğun ilişki ağları ve istikrarlı etkileşim kalıpları önem taşımaktadır.⁴²

Huntington’a göre kurumsallaşma, örgüt ya da yöntemlerin değer ve istikrarlılık kazanmasıdır.⁴³ Kurumsallaşma konusunda az çok kabul görececek bir tanıma ulaşmak olanaklı olsa da siyasi partilerin kurumsallaşmasını ölçmek üzere herkes tarafından kabul edilen bir yaklaşım bulmak görece zordur.⁴⁴ Örneğin Mainwaring ve Torcal’ın çalışması siyasi parti sistemlerinin kurumsallaşmasını⁴⁵ ölçmek için yeterince ayrıntılı olmasına karşın, siyasi partilerin kurumsallaşması ile siyasi parti sisteminin kurumsallaşması arasındaki sınırı bulanık bırakmıştır. Sonuç olarak temsili demokrasinin temsil işlevi büyük oranda siyasi partiler aracılığıyla yerine getirilmektedir.

Siyasi parti sistemlerinin kurumsallaşmış olması ile demokrasinin yerleşikliği arasında bağlantılar olsa da zorunlu bir ilişki bulunmamaktadır;⁴⁶ ancak siyasi partilerin kurumsallaşmış olması demokrasinin yerleşme olasılığını artırabilmektedir. Güney Asya ülkeleri üzerinde yapılmış bir araştırmaya göre, Filipinler ve Tayland’daki siyasi sorunların temel nedeni parti sisteminin kurumsallaşamamış olmasıdır.⁴⁷ Kurumsallaşma eksikliği seçim sonuçlarının belirsizleşmesine, partiler arasındaki seçmen kayganlığının artmasına neden olmakta ve sistem

Rowman and Littlefield, London/New York, 2018.

40 Fernando Casal Bértoa - Zsolt Enyedi, *Party System Closure: Party Alliances, Government Alternatives, and Democracy in Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2021, s. 149.

41 Casal Bértoa - Enyedi, *Party System Closure...*, s. 150-152.

42 Bértoa – Enyedi, *Party System...*, s. 149.

43 Huntington, *Political Order...*, s. 12.

44 Siyasi partiler yazınında, siyasi parti sistemlerinin kurumsallaşması daha yoğun bir şekilde ele alınmış ve en çok şu iki noktaya vurgu yapılmıştır: Partiler arası rekabetin istikrarlı olması ve toplum içerisinde derinlere dayanan parti kökleri. Mainwaring - Torcal, “Party System Institutionalization...”, s. 204.

45 Siyasi parti sistemlerinin kurumsallaşması ile ilgili farklı yaklaşımlara ilişkin olarak bakınız, Wooseok Kim, “Measuring Party System Institutionalization in Democracies, *Party Politics*, 2023, <https://doi.org/10.1177/13540688231211241>.

46 Aim Sinpeng, “Party Banning and the Impact on Party System Institutionalization in Thailand”, *Contemporary Southeast Asia*, C. 36, S. 3, s. 4; Matthias Basedau - Alexander Stroh, “Measuring Party Institutionalization in Developing Countries: A New Research Instrument Applied to 28 African Political Parties”, *GIGA Working Papers*, S. 69, 2008, s. 23; Şebnem Yardımcı Geyikçi, “Party Institutionalization and Democratic Consolidation: Turkey and Southern Europe in Comparative Perspective”, *Party Politics*, C. 21, 2015, s. 535.

47 Andres Ufen, “Political Party and Party System Institutionalization in Southeast Asia: Lessons For Democratic Consolidation in Indonesia, the Philippines and Thailand”, *The Pacific Review*, C. 21, S. 3, s. 345.

karşıtı siyasetçilerin iktidarı ele geçirebilme olasılığını artırmaktadır. Ayrıca, parti kurumsallaşmasının olmadığı sistemlerde seçim sonuçlarının sorumluluğunu üstlenecek aktörler de bulunmamaktadır.⁴⁸ Kurumsallaşma bazı durumlarda ise parti yapılarının katılaşmasına neden olabilmekte ve toplumsal kutuplaşma ile birlikte yürüyebilmektedir.⁴⁹ Türkiye’de bugün yaşanan seçmen kutuplaşmasını da siyasi parti sisteminin kurumsallaşmasıyla ilişkilendiren çalışmalar bulunmaktadır.⁵⁰

Kurumsallaşma alanında yapılan temel çalışmalardan biri olan ve aynı zamanda siyasi partilere de uygulanabilecek bir ölçüt geliştiren Huntington, kurumsallaşmanın seviyesini uyum sağlayabilme (adaptability), karmaşıklık (complexity), özerklik (autonomy) ve tutarlılık (coherence) unsurları ile ölçmüştür.⁵¹ Huntington uyum sağlayabilmeyi iki boyutta ele almıştır. Bunlardan ilki partinin kronolojik yaşıdır. Burada örgütün kuruluşundan başlayarak hesaplanan yaşı ele alınmaktadır. İkinci boyut ise nesilsele ömürdür. Bu boyutta önemli olan ilk nesil liderlerden (kurucu liderlerden) sonra lider değişiminin gerçekleşip gerçekleşmediğidir.⁵² Temel sorun farklı nesil liderler tarafından yönetilen parti örgütlerinin bu değişime uyum sağlayıp sağlayamayacaklarıdır. Huntington’ın aksine uyum sağlayabilmeyi kurumsallaşmanın unsurları arasına koymayan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar uyum sağlamayı kurumsallaşma sürecinin nedeni olmaktan öte sonucu olarak ele almaktadır.⁵³

Karmaşıklık, örgütün yönetsel organlarının ve alt örgütlenmelerinin sayıca çokluğunu anlatmaktadır. Huntington, örgütsel karmaşıklığın dayanıklılığı artırdığını ve tiranlık gibi bireye odaklanmış kurumların kısa ömürlü olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁴ Ancak güçlü bir örgütsel yapı, bazı durumlarda uyum sağlayabilme yeteneğini azaltabilmektedir. Levitsky’nin Arjantin’deki Peronist Parti’yi incelediği araştırmasına göre, 1940’larda kurulan Parti, karizmatik lideri Juan Peron öldükten sonra da varlığını sürdürebilmiştir.⁵⁵ Bunun nedeni, partinin zayıf bir örgütsel/bürokratik yapıya sahip olmasına karşın, tarihsel olarak toplumda derin köklerinin bulunmasıdır. Partinin yeni lideri Carlos Menem döneminde partinin geleneksel sosyo-ekonomik projelerinden sapmalar olsa da geniş kesimlerde parti aidiyeti sürmüş, parti program ve politikalarında değişiklikler gerçekleştirilebilmiştir. Bu örnekte, parti örgütü güçsüzlüğünden dolayı dışarıdaki değişikliklere direnememiş ve

48 Mainwaring - Torcal, “Party System Institutionalization...”, s. 221.

49 Ufen, “Political Party and...”, s. 345.

50 Yardımcı-Geyikçi, “Party Institutionalization...”, s. 535.

51 Huntington, *Political Order...*, s. 12.

52 Sovyetler Birliği’nde yaşanan dönüşüme bakıldığında Lenin’den sonra Stalin’in gelmesi nesil içi bir değişimken, Stalin’den sonra Khrushchev’in yönetime gelmesi ise nesiller arası bir değişimdir. Huntington, *Political Order...*, s. 13-15.

53 Randall - Svåsand, “Party Institutionalization...”, s. 15.

54 Huntington, *Political Order...*, s. 18-20.

55 Steven Levitsky, “Institutionalization and Peronism: The Concept, the Case and the Case for Unpacking the Concept”, *Party Politics*, C. 4, S. 77, s. 78, 82, 85.

yeni koşullara göre kendisini değiştirmeye çalışmıştır.

Siyasi partilerin geleceği yalnızca dış koşullara değil aynı zamanda partinin iç dinamiklerine de bağlıdır. Huntington bu noktada partinin özerkliğine vurgu yapmaktadır. Özerkliğin önemi bir kurumun belli bir toplumsal grup ya da başka bir kurumun kaderine bağlı olmamasıdır.⁵⁶ Kurumun başka bir kişi ya da kişilerin kendi hedeflerini geliştirmek üzere bir araç olarak kullanılması özerkliğe aykırıdır. Ancak özerklik belli hareketlere dayanan kitle partileri yönünden tartışmalı bir konudur. Örneğin, bu ölçüt, uzun zaman işçi örgütleri ile güçlü bağları olan İngiliz İşçi Partisi’nin eksik kurumsallaştığı sonucuna ulaştırabilmektedir.⁵⁷ Levitsky’nin incelemiş olduğu Peronist Parti de sendikal hareketler ile benzer bağlara sahiptir.⁵⁸ Ayrıca, özerkliğe yapılan vurgu, partinin çevreden ve toplumdan yalıtılmış hale gelmesi gibi bir tehlike de içerebilmektedir.⁵⁹

Levitsky kurumsallaşmayı “değer aşılama” (value infusion) ve “davranış kalıplaşması” (behavioral routinization) olarak iki ayrı ölçüt çerçevesinde ele almaktadır.⁶⁰ Levitsky’e göre bir örgütün bu ölçütlerden herhangi birine göre kurumsallaşması olanaklıdır. Yukarıda söz edildiği gibi Peronist Parti’nin yalnızca değer aşılama bakımından kurumsallaşabilmişken, davranış kalıplaşması bakımından kurumsallaşamamış olması partinin uyum sağlayabilme yeteneğini ortadan kaldırmamıştır.

Değer aşılama, herhangi bir hedefin gerçekleştirilmesi gibi bir amacın ötesinde, örgütün kendisi için değerli hale gelmesidir. Bu husus özerklikle de ilişkilidir. Bu bağlamda, siyasi aktörler örgütün sürekliliğine öncelik vermeye başlamaktadır. Davranış kalıplaşması ise davranışın düzenli ve tahmin edilebilir bir hale gelmesini anlatmaktadır.⁶¹ Davranış kalıplaşması Huntington’ın yaklaşımındaki tutarlılık kavramını anımsatmaktadır. Ancak davranış kalıplaşması gibi bir unsur siyasi partinin ya da herhangi bir örgütün esnekliğini ve bu yüzden de toplumsal değişikliklere uyum sağlayabilme yeteneğini azaltıcı etkide bulunabilmektedir.

Levitsky’nin yaklaşımı örgüte ve liderliğe ilişkin tartışmaları dışarıda bırakmıştır. Ayrıca, bir partinin değer aşılama konusunda başarısız olmasına karşın, yalnızca davranış kalıplaşması nedeniyle kendisini sürdürüp sürdüremeyeceği sorgulamaya açıktır.

Siyasi partilerin kurumsallaşması konusunda Basedau ve Stroh’un kullandıkları

56 Huntington, *Political Order...*, s. 20.

57 Randall - Svâsand, “Party Institutionalization...”, s. 11, 12.

58 Levitsky, “Institutionalization and Peronism...”, s. 78, 82, 85.

59 Randall - Svâsand, “Party Institutionalization...”, s. 15.

60 Levitsky, “Institutionalization and Peronism...”, s. 79.

61 Levitsky, “Institutionalization and Peronism...”, s. 79, 80.

ölçüt, toplumsal taban, özerklik, örgütsel büyüklük, tutarlılık unsurlarını⁶² ele almaktadır.⁶³ Bu konuda yapılacak daha kapsamlı bir yazın taramasında farklı yaklaşımlar da bulmak olanaklıdır. Ancak bu çalışmada temel birkaç yaklaşımdan örnek verilmek istenmiş, siyasi partilerin kurumsallaşması konusunda yeni bir yaklaşım geliştirilmesi değil, var olan bir yaklaşım ile belli bir siyasi partinin incelenmesi hedeflenmiştir. Çalışmada kurumsallaşmanın ölçülebilmesi amacıyla Randall ve Svâsand'ın geliştirmiş olduğu yaklaşım kullanılmıştır. Bunun nedeni, Randall ve Svâsand'ın yaklaşımının uyum sağlayabilme, örgüt, özerklik ve toplumsal tabana ilişkin vurgular içermesinin yanında, tartışmalı olan özerklik ve örgüt boyutlarında daha temkinli ve ayrıntılı olmasıdır. Randall ve Svâsand dört kavramı içeren aşağıdaki şemayı oluşturmuştur:

Tablo:1 Parti Kurumsallaşmasının Unsurları

	İç	Dış
Yapısal	Sistemlilik	Karar Verme Özerkliği
Davranışsal	Değer Aşılama	Somutlaşma

Kaynak: Randall - Svâsand, “Party Institutionalization...”, s. 12, 13.

Şema, örgüt içi ve dışına odaklanan iki farklı boyutta ele alınmaktadır. Örgüt içine odaklanan ilk kavram olan “sistemlilik” (*systemness*), partiyi yapısal olarak oluşturan ilişkilerin düzenliliğini ve yoğunluğunu anlatmaktadır. Düzenlilikten kastedilen, örgüt içi ilişkileri belirleyen gelenek ya da anlaşmaların varlığıdır.⁶⁴ Bu kavram partinin bürokratik yapısını incelemek amacı ile kullanılmaktadır. Çalışmada DYP'nin sistemliliği incelenirken, Randall ve Svâsand'ın çalışmasına koşut olarak partinin kökenine, kaynaklarına, liderliğine, hizip yapısına ve kayırmacı özelliklerine odaklanılmıştır.

Levitsky ve Selznick'ten ödünç alınmış olan değer aşılama kavramı, herhangi bir hedefin gerçekleştirilmesi gibi bir amacın ötesinde, örgütün kendiliğinden bir değere sahip olmasını anlatmaktadır.⁶⁵ Bu amaçla partinin seçmen tabanı ve parti üyelerinin tavırları incelenerek partinin kendisi için değerli hale gelip gelmediğine ilişkin yorumlar yapılmıştır.

Yukarıda da söz edildiği gibi tartışmalı bir kavram olan “özerklik” kavramı

62 Basadeau - Stroh, “Measuring Party...”.

63 Özerklik kavramı yukarıda tartışılmıştı, tutarlılık ise Levitsky'nin davranış kalıplaşmasına dair yaptığı vurguya benzerdir. Örgütsel büyüklük de Huntington'ın karmaşıklaktan bahsederken örgüte yaptığı vurguyu içermektedir.

64 Randall - Svâsand, “Party Institutionalization...”, s. 13.

65 Levitsky, “Institutionalization and Peronism...”, s. 79.

yerine, örgüte ilişkin kararların alınma sürecinde partinin sahip olduğu özerkliği anlatmak üzere “karar verme özerkliği” (decisional autonomy) kavramı kullanılmıştır. Karar alma sürecine yapılan vurgu ile partinin sendika ya da farklı sivil toplum örgütleri ile ilişkilerinin mutlak bir biçimde kurumsallaşmayı engelleyici bir etki doğurmadığı vurgulanmaktadır. Somutlaşma (reification) ise partinin kamusal tahayyülde diğer örgütlerden ayırt edilebilir bir biçimde var olmasıdır ve siyasal aktörün davranışlarının çerçevesini oluşturur. Bu unsur, partinin tarihsel konumuna ve temsil etmeye çalıştığı sembolik değerlere bağlıdır,⁶⁶ ancak partinin işlevinden bağımsız değildir. Tüm örgütler genel olarak belli bir işlevi yerine getirmek amacı ile kurulmaktadır. Örgütün sahip olduğu işlev ortadan kalkarsa örgüt bir varoluş krizine girebilmektedir. Böyle bir durumda, örgütün yeni bir işlev edinebilmesi, yeni koşullara uyum sağlayabilmesi önemlidir.⁶⁷ Uyum sağlayabilme yeteneği de yukarıda sayılan sistemlilik, değer aşılama, karar verme özerkliği ve somutlaşma ile ilişkilidir.

2. DOĞRU YOL PARTİSİ’NİN KURUMSALLAŞMASI

DYP’nin kökeninde yer aldığı ileri sürülen DP, 1950’de büyük bir seçmen desteğiyle iktidara gelerek merkez sağda bir kült oluşturmuş, ancak 1960 askeri darbesiyle kapatılmıştır.⁶⁸ Daha sonra merkez sağda kurulan birçok parti DP’nin siyasi mirasını sahiplenmiş ve partinin devamı olduğunu iddia etmiştir.⁶⁹ AP, DP’nin siyasi mirasına sahip çıkmak iddiasıyla 11 Şubat 1961’de Ragıp Gümüşpala başkanlığında kurulmuştur.⁷⁰ Süleyman Demirel 1964 yılında genel başkan seçilmiştir. Kuruluşunda bir darbenin etkisi olan AP’nin kapatılışı da başka bir darbe ile olmuştur. 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında mevcut siyasi partilerin tümünü kapatan kararlar alınmış, birçok siyasetçi siyasi yasaklı durumuna düşmüştür.⁷¹ Arkasından, 23 Haziran 1983’te Demirel’in dışarıdan desteklemesiyle, DP ve AP’nin siyasi mirasını sahiplenebilmek adına DYP kurulmuştur.⁷² Siyasi yasaklı olduğundan bu partinin üyesi olamayan

66 Randall - Svåsand, “Party Institutionalization...”, s. 11, 14, 23.

67 Huntington, *Political Order...*, s. 15.

68 Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Yayınları, İstanbul, 2013. DYP’deki gelişmeleri de içeren bir başka çalışma için bakınız, M. Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001. Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Yüksek Adalet Divanı tarafından idam cezasına çarptırılarak 16 Eylül 1961’de idam edilmiştir ve birçok parti yöneticisi siyasi yasaklı olmuştur.

69 Sedef Bulut, “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19.

70 Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkzn.: Salih Akkaş, *Adalet Partisi ve İdeolojisi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.

71 242 siyasetçi 10 yıl, 481 siyasetçi ise 5 yıl olmak üzere toplam 723 kişiye siyasi yasak getirildi. T.C. Resmî Gazete, 29.04.1983 (2. Mükerrer Sayı), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18032_2.pdf, Erişim Tarihi: 05.05.2024.

72 DYP’nin kuruluşunda sivil yönetime geçilinceye kadar Silahlı Kuvvetlerin politikalarını yürütmek üzere kurulan Milli Güvenlik Konseyi beş kez sunulan listede toplam 88 kurucu üyeden 57’si ve Genel Başkan Ahmet Nusret Tuna veto edilerek, kuruluş listesinin onaylanması geciktirilmiş ve partinin 1983 seçimlerine katılması engellenmiştir. Beşinci kez sunulan 91 kişilik kurucular listesinde 32 kişinin onaylanmasıyla kuruluş tamamlanmıştır. Hüseyin Çavuşoğlu, *Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih

Demirel, yasakların kalktığı 1987'den cumhurbaşkanı olduğu 1993 yılına kadar DYP'nin genel başkanlığını yapmıştır. Demirel'in yasaklı olduğu dönemde Ahmet Nusret Tuna, Yıldırım Avcı ve Hüsametdin Cindoruk genel başkanlık görevinde bulunmuşlardır. Demirel'in cumhurbaşkanlığı sonrasında ise genel başkanlık görevi, 2002 yılına kadar Tansu Çiller tarafından, 2002'den DYP'nin hukuki varlığının sona erdiği 27 Mayıs 2007 tarihine kadar ise Mehmet Ağar tarafından yürütülmüştür. 2007'de DYP'nin hukuki varlığının sona ermesi ve isminin Demokrat Parti olarak değiştirilmesinden sonra aynı isimle Çetin Özaçıkgoz tarafından yeniden kurulmuştur; ancak bu parti çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

DYP, kuruluşundan itibaren AP'nin Anadolu'daki seçmen kitlesini oluşturan kırsal nüfus, çiftçi ve küçük esnafi çekerek merkez sağın lider partisi olmaya çalışmıştır. Demirel'in 1980 sonrasında kurulan yeni siyasi partilere yönelik tepkisi bu durumu göstermektedir: “Tapulu arazime gecekondyu yaptırmam”.⁷³ DYP, mirasına sahip çıkmaya çalıştığı çizginin birçok özelliğini taşımasına karşın; seleflerine göre daha muhafazakârdı ve daha fazla dışlayıcı söyleme sahipti.⁷⁴ Bu durumun nedeninin 1980 sonrası Türkiye siyasetinde gözlemlenen sağa kayma olduğu söylenebilir.

Askeri darbenin siyasi partileri kapatmasından sonraki seçimlerde AP'nin oylarının önemli bir bölümü ANAP'a yönelmiş; DYP, ANAP ile merkez sağ oyları için rekabet etmiştir. Bu dönemde merkez solda da bölünmeler gerçekleşmiştir. Bölünmelerin etkisiyle 1990'lı yıllarda seçimlere katılan hiçbir partinin tek başına iktidar olabilecek kadar oy alamadığı, koalisyon hükümetleri ile yönetilen bir süreç yaşanmıştır.⁷⁵ Süreci istikrarsızlaştıran toplumsal, ekonomik ve siyasal nedenler yanında, liderler arasındaki kutuplaşma ve gerilimler de koalisyon hükümetlerinin kısa süreli olmasına yol açmıştır. 28 Şubat sürecinin de bu istikrarsızlığı artırdığı söylenebilir.⁷⁶ 2002 yılında yapılan seçimlerde bir önceki seçimleri kazanan Demokratik Sol Parti (DSP), MHP, DYP ve ANAP'ın da içinde olduğu partiler seçmen tabanlarını önemli oranda kaybederken, iki partili bir parlamento yapısı ortaya çıkmıştır.

DYP'nin ömrünün sonlanmasını dış gelişmelere uyum sağlayamamasına ve kurumsallaşamamasına bağlamak olanaklıdır. DYP'nin kurumsallaşması Randall ve Svâsand'ın yaklaşımına göre öncelikle partiyi yapısal olarak oluşturan ilişkilerin düzenliliğini ve yoğunluğunu anlatan sistemlilik çerçevesinde değerlendirilecektir.

Anabilim Dalı Karşılaştırmalı Tarih Programı, İzmir, 2009, s. 25-30.

73 Hüseyin Çavuşoğlu, “Süleyman Demirel'in Siyasal Hayatı ve Kişisel Özellikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 3, s. 1047.

74 Feride Acar, “The True Path Party, 1983-1989”, *Political Parties and Democracy in Turkey*, (Ed.: Metin Heper - Jacob M. Landau, I. B. Tauris& Co Ltd, Londra, 1991, s. 198.

75 Ersin Kalaycıoğlu, “Elections and Governance”, *Politics, Parties, and Elections in Turkey*, (Ed.: Sabri Sayarı - Yılmaz Esmer), Lynne Rienner Publishers, Inc., Londra, 2002.

76 Mustafa Erdoğan, *28 Şubat Günlüğü Post-Modern Darbenin Anatomisi*, Orion Yayınları, Ankara, 2012.

2.1. Sistemlilik Açısından DYP

Sistemlilik konusunda öncelikle partinin örgüt yapısı ele alınacaktır. DYP’nin AP’den kalma örgütsel mirasın kolaylaştırıcı etkisiyle, ülke çapında yayılmış bir örgütlülüğe ulaştığı söylenebilir. Üstelik bu örgütlülük yalnızca kâğıt üzerinde değildir. Örgütler parti kongre ve toplantılarına etkin olarak katılmıştır. Örneğin Birinci Büyük Divan Toplantısı’na Kurucular Kurulu üyeleri, 67 il, 565 ilçe başkanı katılmıştır.⁷⁷ Bu durum, parti örgütlenmesinin görece bir başarı sağladığı ve ülkenin büyük bir bölümüne yayılabildiğini göstermektedir. Ancak sistemlilik kavramı yalnızca partinin örgütsel büyüklüğü ve örgütler arası ilişkiler düzeyinde ele alınan bir kavram değildir. Bu nedenle partinin kökenine, kaynaklarına, liderlik yapısına, parti içi hiziplere ve kayırmacılığa da odaklanmak gerekmektedir. DP’nin toplumsal tabanının, merkez-çevre ayrımı dikkate alındığında, çevreyi kapsadığı söylenebilir.⁷⁸ AP ve DYP de büyük oranda çevrenin partisi (kırsal alan) olma rolünü üstlenmiştir. Bu rol görece bir milliyetçi muhafazakârlığı da içeren ekonomik liberalizm vurgusuyla pekiştirilmiştir.⁷⁹ Ancak ekonomik liberalizmin kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalındığı söylenemez. Gerek DP gerekse AP, devlet koruması ve desteğiyle ekonomik refah elde etmeye çalışan kitleleri de kapsamıştır. Böyle bir geleneğin devamı olduğu iddiasındaki DYP de kuruluşundan itibaren seçmen kitlesinin beklentileri nedeniyle, serbest piyasa vurgusu konusunda ANAP’ın gerisinde kalmıştır. Hatta DYP’nin ANAP’a yönelik eleştirilerinde kısmen “sosyal demokrasi” vurgusuna rastlamak olanaklıdır. Özellikle, 1991 seçimleri öncesindeki parti vaatlerinin (“gerçek piyasa ekonomisi”) yanında toplumsal yardım ve refaha ilişkin ayrıntılı bir liste de sunulmuştur.⁸⁰ Siyasal yelpazede ANAP’ın güç kaybetmesi yanında güçlenen muhafazakâr Refah Partisi ve milliyetçi eğilimlere yanıt olarak Çiller döneminde milliyetçi muhafazakâr oyları kazanmak amacıyla partinin ideolojik olarak daha fazla “sağa” kaydığı görülmektedir. Çiller döneminin parti kökeniyle uyumsuz olmasına neden olan temel konu Demirel’in aksine, Çiller’in serbest piyasaya daha fazla vurgu yapmasıdır. Ancak devletçi bir ekonomiyi savunma ve sosyal demokrasi vurgusu, DP-AP-DYP çizgisinin temel ilkeleri olmadığı ve koşulların getirdiği pragmatik taktiksel bir yönelim olduğundan dolayı parti sistemliliğini etkileyecek temel bir uyumsuzluk söz konusu değildir. Bu nedenle, ekonomi politikaları çerçevesinde DYP’nin görece daha sağda yer alsa da kendi kökeniyle büyük oranda uyumlu olduğu söylenebilir.

Sistemlilik konusunda ele alınacak ikinci unsur finansal kaynaklardır. Siyaset, parti toplantılarını ve seçim kampanyalarını da kapsayan her aşamada mali kaynak gerektiren bir süreçtir. Bu nedenle, bir siyasi partinin varlığını ve faaliyetlerini asgari düzeyde dahi olsa sürdürebilmesi için belli gelir kaynaklarına sahip olması

77 Çavuşoğlu, *Türk Siyasal Yaşamında Doğru...*, s. 33.

78 Şerif Mardin, “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Der.: Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay), Alfa, İstanbul, 2000.

79 Ümit Cizre Sakalhoğlu, “Liberalism, Democracy and the Turkish Centre-Right: The Identity Crisis of The True Path Party”, *Middle Eastern Studies*, C. 32, S. 2, s. 146, 148.

80 Cizre Sakalhoğlu, “Liberalism, Democracy...”, s. 146, 148.

gerekmektedir.⁸¹ 1985 tarihli DYP tüzüğünün parti kaynaklarına ilişkin bölümü incelendiğinde partinin gelir kaynakları - 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (Madde 61) ile uyumlu bir biçimde - şöyle sıralanmıştır: Partiye giriş aidatı; üyelik aidatı; milletvekili aday adaylarından alınacak özel aidat; parti milletvekillerinden alınacak milletvekili aidatı; partiye ait flama, rozet vb. ürünler ile partiye ait yayınların satış bedellerinden elde edilen gelirler; üye kimlik kartları, parti defteri, makbuz ve kâğıtlarının sağlanması karşılığında elde edilecek gelirler; parti tarafından düzenlenecek balo, konser ve eğlence faaliyetlerinden elde edilen gelirler; parti mal varlığından sağlanacak gelirler; kanuna uygun olarak sağlanacak gelirler.⁸² Bunlara ek olarak, ön koşul sağlandığında verilen devlet yardımları da partinin gelir kaynakları arasındadır.

Türkiye’deki siyasi partilerin mali kaynaklarıyla ilgili en temel sorunlarından bir tanesi üye aidatlarının toplanamıyor olmasıdır.⁸³ Bu nedenle, devlet yardımları siyasi partilerin gelirleri içindeki en büyük paya sahiptir. Siyasi partilere verilen devlet yardımları hem partilerin hem de parti sistemlerinin kurumsallaşmasına katkı yapmaktadır. Devlet yardımı, bu yardımı alabilecek kadar temsil oranına sahip olan büyük partilerin varlıklarını sürdürebilmelerine olanak sağlarken, “kartel partileri” küçük ve potansiyel rakip partilerin bu yardımdan yararlanmasını engelleyebilmektedir.⁸⁴ Bu nedenle devlet yardımı alabilme yeterliliğini kaybeden partinin finansman konusunda zor duruma düşeceği söylenebilir.

Siyasi partilere devlet yardımı konusunda 1987’de yapılan bir düzenlemeye göre TBMM’de grubu bulunan partilere ve - 1988’de yapılan eklemeye - %10 barajını geçememekle birlikte milletvekili seçimlerinde geçerli oyların en az %7’sini alan partilere de yardım yapılması kabul edilmiştir.⁸⁵ DYP’nin seçim sonuçları göz önüne alındığında, partinin, 1987’den itibaren 2002 seçimleri de dâhil olmak üzere düzenli devlet yardımı alabildiği görülmektedir. Ancak devlet yardımlarına bağımlı olmak siyasi partiler üzerinde olumsuz bir etkiye de sahiptir. Devlet yardımlarının varlığı parti ve tabanı arasındaki bağı zayıflatan bir işlev görmekte ve parti yönetimlerini merkezileştirerek parti içi demokrasiye zarar verebilmektedir.⁸⁶ Devlet yardımları sayesinde parti organlarının ya da üyelerinin ekonomik desteklerine olan gereksinim azalmakta ve parti içerisinde lider ve çevresinin tahakküm kurabilmesi kolaylaşabilmektedir.

81 Ömer Faruk Genççaya, “Siyasi Partilere ve Adaylara Devlet Desteği Bağışlar ve Seçim Giderlerinin Sınırlandırılması”, *Siyasi Partilerde Reform*, (Der.: Ali Çarkoğlu), TESEV, İstanbul, 2000, s. 129-134.

82 *Doğru Yol Partisi Tüzük ve Program*, s. 59-61, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/604/198602186.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 20.10.2018.

83 Ömer Faruk Genççaya, “Milletvekilleri ve Parti Örgütü İlişkileri Saha Araştırması”, *Siyasi Partilerde Reform*, (Der.: Ali Çarkoğlu), TESEV, İstanbul, 2000, s. 250.

84 Ömer Faruk Genççaya, “Türkiye’de Siyasetin Finansmanı”, *Türkiye’de Siyasal Yaşam, Dün, Bugün, Yarın*, (Der.: Mehmet Kabasakal), Bilgi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 415-446.

85 2014 yılında yapılan değişiklikte oyların en az %3’ünü alan siyasi partilere devlet yardımı yapılması benimsenmiştir. Genççaya, “Türkiye’de Siyasetin...”, s. 422, 424.

86 Genççaya, “Siyasi Partilere ve...”, s. 195.

Sistemlilik konusunda odaklanılacak üçüncü unsur ise liderliktir. Bazı durumlarda güçlü bir lider, parti içi yönetimin merkezileşmesini sağlayarak kurumsallaşmaya olumlu etkide bulunabilmektedir.⁸⁷ Panebianco’ya göre ise karizmatik liderlik bir partinin kuruluş aşamasında olumlu etkilere sahip olabilse de değer aşılama süreci ile çelişebilmektedir.⁸⁸ Bunun nedeni, partinin kendisi için değerli hale gelmekten öte, liderinin kendi hedeflerine ulaşabilmek amacıyla kullandığı kişisel bir araca dönüşebilmektedir.⁸⁹ Ayrıca, karizmatik liderler ancak kısa dönemli stratejiler konusunda etkilidir.⁹⁰ Uzun vadede partinin ömrü karizmatik liderinin siyasi ömrü ile sınırlı olabilmektedir.⁹¹ Türkiye’de Cem Uzan’ın liderliğinde öne çıkan Genç Parti’nin parti liderinin siyasetten ayrılması sonrasında Türkiye siyasetinden silinmesi bunun açık bir örneğidir.⁹²

Parti liderinin sahip olduğu karizmanın etkisi incelenirken önemli unsurlardan bir tanesi karizmanın kökenidir. Karizma, Weber’in anlattığı gibi lidere atfedilen olağanüstü yeteneklerden kaynaklanabilmektedir. Bazı durumlarda ise karizma, lidere atfedilen olağanüstü niteliklerden değil, liderin belli sorunlar karşısında çözüm getirebilme, kurtarıcı olabilme yeteneğinden kaynaklanmaktadır. Tucker bu karizma türünü “durumsal karizma” (situational charisma) olarak adlandırmaktadır.⁹³ 1980 öncesinin kargaşasına ve ekonomik darboğazına karşı çözüm olabilecek teknisyen bir bürokrat olarak algılanan Turgut Özal, durumsal bir karizmaya sahip olmuştur.⁹⁴ DYP’ye bakıldığında ise AP döneminden başlayarak Demirel’in seçmenlerin ve halkın gözünde iç ve dış politikadaki duruşuyla belli bir karizma oluşturduğu,⁹⁵ buna karşılık Çiller’in oportünist bir lider olduğu ileri sürülmektedir.⁹⁶ Ancak Çiller döneminde de parti içerisindeki farklı kliklere karşın DYP, bir kişi partisi görünümündedir.⁹⁷ Bu ise Çiller’in karizmasından ziyade parti yapısının lideri öne çıkaran özelliklerinin ürünüdür.

Güçlü siyasi liderler Türkiye siyasetinin en görünür özelliklerindedir.

87 Yardımcı-Geyikçi, “Party Institutionalization...”, s. 535.

88 Panebianco, *Political Parties...*, s. 53.

89 Ulla Fionna, “The Trap of Pop-Charisma for the Institutionalization of Indonesia’s Post-Suharto Parties”, *Asian Journal of Political Science*, C. 24, S. 1, s. 126, 127.

90 Fionna, “The Trap of...”, s. 137.

91 Mainwaring - Torcal, “Party System Institutionalization...”, s. 216, 217.

92 Hasan Bahadır Türk, *Şirket ve Parti Genç Parti ve Yeni Siyaset*, İletişim Yayınları, Ankara, 2008.

93 Robert C. Tucker, “The Theory of Charismatic Leadership”, *Philosophers and Kings: Studies in Leadership*, C. 97, S. 3, s. 741-744, 753.

94 Kalaycıoğlu, “The Motherland...”, s. 42, 43, 47.

95 Vafa Samadova, *Karizmatik Lider Çerçevesinde Süleyman Demirel*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2019.

96 Ayşe Küçük, “Türk Siyasetinde ‘Oportünist’ Lider Örneği Olarak ‘Tansu Çiller’”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar*, (Ed. Ahmet Erkasap), Artikel Akademi, İstanbul.

97 Mehmet Ertan, “Türkiye’de Siyasal Merkezin Dönüşümü: 1990’larda Merkez Sağın Bölünmesi ve Düşüşü”, *Mülkiye Dergisi*, C. 45, S. 4, s. 980.

Her ne kadar “milli şef” sıfatı çok partili hayata geçişle birlikte bırakılmış olsa da sorgulanamaz lider anlayışı sürmüş, benzer bir gelenek DP-AP çizgisinde de görülmüştür.⁹⁸ Güçlü siyasi liderlerin varlığı parti içi demokrasi açısından arzu edilir bir durum değildir; ancak güçlü siyasi liderliğin varlığı ile parti örgütünün merkezileşmesi de sağlanabilmektedir.⁹⁹

Hem Demirel döneminde hem de Çiller döneminde, parti içinde lider tahakkümü olduğu rahatlıkla görülebilir. Üye kayıtlarının güncellenmemesi, seçim çevrelerinde ön seçim yapılsa bile sonuçlara ve parti tüzüğüne uyulmaması gibi unsurlar parti içi demokrasiyi olumsuz etkilemektedir.¹⁰⁰ ANAP, DYP, DSP, CHP, MHP ve RP üyeleri ile 1999’da yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre en çok ANAP üyeleri, hemen sonrasında ise DYP üyeleri kendi partilerinde lider hâkimiyeti olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹ Merkezileşmiş parti yapısı, devlet yardımları ve patronaj ilişkileri aşağıda daha ayrıntılı olarak anlatılacağı üzere parti içi demokrasiyi etkisiz kılabilir. Partilerde lider tahakkümünün kurulmasında etkili olan unsurlardan bir tanesi de liderlerin kendilerini desteklemeye yetecek yeterlilikte delegenin seçilmesini sağlayabilmesidir. Bu durum liderlerin başarısız olsa bile yeniden seçilebilmesini garanti altına almaktadır.¹⁰² Bu nedenle Türkiye’deki siyasi partilerde lider değişimi nadir görülmektedir. Liderlerin başarısız olduğu durumlarda bile koltuklarını koruyabilmesi ve parti içi demokrasi eksikliği, parti içindeki muhalifleri -hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla- partiden ayrılmak zorunda bırakabilmektedir. DYP’deki lider tahakkümünün lider karizmasından ziyade, parti içi demokrasi eksikliğinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir.¹⁰³ AP’de bir yandan parti içinde Saadetin Bilgiç gibi lider oligarşisine karşı çıkan milletvekillerinin bulunması ve AP’nin iktidarda bulunduğu 1970 yılı bütçe görüşmelerinde kırk bir AP milletvekilinin muhalefet partisi milletvekilleri ile birlikte tutum alıp, bütçeye ret oyu vermeleri Demirel’in parti içindeki hakimiyetini olumsuz etkilemiştir.¹⁰⁴ Parti

98 İlter Turan, “Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S. 45, 2011, s. 8.

99 Yardımcı-Geyikçi, “Party Institutionalization...”, s. 535.

100 Yusuf Yetim, *Doğru Yol Partisi’nde Parti İçi Demokrasi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

101 Ali Çarçoğlu vd., “Türkiye’de Yeni Bir Sistemine Doğru: Siyasi Partiler Kanunu Parti Örgütleri ve Parti İçi Demokrasiden Beklentiler”, *Siyasi Partilerde Reform*, (Der.: Ali Çarçoğlu), TESEV Yayınları, İstanbul, s. 88.

102 Pelin Ayan Musil, *Authoritarian Party Structures and Democratic Political Setting in Turkey*, Palgrave Macmillan, New York, 2011, s. 33.

103 Cizre Sakalhoğlu, “Liberalism, Democracy...”, s. 145, 147. Demirel’in karizmatik bir lider olmadığı, Türk siyasetindeki yarım asırlık etkisinin 1971 Muhtrası ve 12 Eylül 1980 Darbesiyle yaratılan mağduriyetten kaynaklandığı da belirtilmektedir. Turan, “Türk Siyasi Partilerinde...”, s.16.

104 “Süleyman Demirel’in Siyasi Hayatı”, *Milliyet*, 17.06.2015, <http://www.milliyet.com.tr/suleyman-demirel-in-siyasi-hayati-istanbul-yerelhaber-841983/>, Erişim Tarihi: 21.10.2018. AP içerisinde bir grup önde gelen milletvekili tarafından başlatılan ve sonrasında Demokratik Parti’nin kuruluşuna yol açan bu hareketin ayrıntılı incelenmesi için bkz. Hüseyin Çavuşoğlu, *Türk Siyasal Yaşamında Demokratik Parti (1970-1980)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005.

içinde güçlü kimliklerin ve hiziplerin bulunmasını,¹⁰⁵ öte yandan Türk siyasetindeki parçalanmışlık ve seçmen oynaklığının en fazla sağ partiler arasında olduğunu da göz önüne almak gerekmektedir.¹⁰⁶ Bununla birlikte, 1983 sonrasında siyasi iktidarı elinde bulunduran ANAP’a karşı merkez sağı yeniden örgütlemesi ve 1991 seçimlerinde birinci parti konumuna gelmesi Demirel’in çeyrek asırlık güçlü bir lider görüntüsünü doğrulamaktadır. “Çoban Sülü” ve “Kurtar bizi, Baba!” sloganları bu konumun simgeleri olarak anımsanmaktadır. Demirel’in cumhurbaşkanlığı döneminde 1996’da gerçekleşen DYP V. Büyük Kongresi’nde, Demirel’i simgeleyen bir fotr şapkanın karşısında “Seni seviyoruz. Gölge etme, başka ihsan istemez” sözleri¹⁰⁷ ise bir vefa ve özerklik talebinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Siyasi parti yapısının lider tahakkümüne uygun yapısı sayesinde Çiller de -kısa süreli de olsa- parti içinde merkezi bir güç elde etmiştir. Ancak bu liderlik sorgulanamaz bir karizmaya sahip değildir. 27 Mart 1994 seçimleri sonrasında Çiller, ANAP’tan istifa eden Güneş Taner’e ekonomiden sorumlu devlet bakanlığı teklif etmiş, ancak Cindoruk’un, Taner’in DYP’ye geçmesi durumunda, kendisi ve çevresindeki milletvekillerinin istifa edeceğini bildirmesi Çiller’i bu hareketinden vazgeçirebilmiştir.¹⁰⁸ Deneyimli olmayan Çiller, parti gücünü kendi elinde toplarken, aşağıda parti içindeki hiziplerden söz ederken anlatıldığı gibi kendisine muhalif olanları tasfiye etmiştir. Bu noktada Çiller’in geleneksel siyasal elitlerden tek farkı “kadın” ve “sarışın” olmasıydı.¹⁰⁹ Mehmet Ağar’ın da karizmatik bir lider olmadığı ve sıklıkla parti içi muhalefetin eleştirilerinin hedefi olduğu¹¹⁰ söylenebilir.¹¹¹ İlerleyen dönemlerde bu isimlerin Türkiye siyasetindeki ağırlıklarını kaybetmesi seçmen nezdinde de bir karizmaya sahip olmadıklarını göstermektedir.

Parti liderliği konusunda başka bir unsur partinin nesilsel yaşıdır. DYP bu çerçeveden incelendiğinde ilk nesil liderlerinden sonra lider değişimi yaşadığı için bu konuda başarılıdır. Örneğin Çiller, partinin kurucu liderlerinden olmadığı halde Demirel’in yönlendirmesiyle genel başkanlık görevine seçilebilmiş ve üstelik bu göreve seçilmesinden sonra partiyi bir süre ayakta tutabilmiştir.¹¹² Bu durumda, hem nesilsel yaş hem de liderlik açılarından incelendiğinde DYP’nin kurumsallaşmasına engel olacak bir özellik görülmemektedir.

105 Sedef Bulut, “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19.

106 Yaşar Pınar Özmen, “Türk Parti Sisteminde Parçalanmışlık ve Seçimsel Dalgalanmalar”, *Akademik Hassasiyetler*, C. 5, S. 9. s. 17-35.

107 Çavuşoğlu, *Türk Siyasal Yaşamında Doğru...*, s. 229, 230.

108 Çavuşoğlu, *Türk Siyasal Yaşamında Doğru...*, s. 116

109 Yavuz Gökmen, *Sarışın Güzel Kadın*, Doğan Yayınları, İstanbul, 1999.

110 “DYP’li Muhaliflerden Ağar’a Ağır Eleştiri”, *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dypli-muhaliflerden-agara-agir-elestiri-322168>, Erişim Tarihi: 20.10.2018.

111 Ahmet Nusret Tuna, Yıldırım Avcı ve Hüsamettin Cindoruk ise Demirel’in siyasi yasaklı olduğu dönemde Demirel gölgesinde ve onun vekâletinde genel başkan oldukları için onların liderlikleri tartışılmamıştır.

112 İlkay Demirkürek, *1980 Sonrası Değişimin Işığında Kadın ve Liderlik Olgusu: Tansu Çiller Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.

Parti sistemliliği incelenirken ele alınacak dördüncü unsur parti içi hiziplerdir. Parti içi hizipler çoğu zaman parti kurumsallaşmasına engel oluşturan yapılar olarak görülmekle birlikte, bazı durumlarda olumlu işlevler görebilir. Örneğin, parti içi hizipler toplumsal dönüşümlerin yaşandığı süreçlerde partinin uyum sağlayabilme yeteneğini artırabilmektedir. Yeni kurulan bir partide ise parti içi hizip, partinin kendisinden daha kuvvetli olabilmekte ve partinin toplumsal tabanının oluşumuna katkı sağlayabilmektedir.¹¹³ DP-AP sürekliliği incelendiğinde, bu partilerin en azından ilk başta, çevrenin partisi olarak farklı hizipleri içlerinde barındırdığı görülebilir. Özellikle İslamcı ve aşırı milliyetçi sağ 1950'ler ve 1960'larda DP-AP sürekliliğinde birer hizip olarak var olmuştur. 1970'lerden sonra bu hiziplerin kendi partilerini kurarak partiden ayrıldıkları görülmektedir. 1980 darbesinin siyaseti sıfırlayan etkisi ile ANAP farklı eğilimleri (AP, CHP, MHP, MSP) birleştirerek sivrilmiştir. Bu dönemde ANAP içindeki çeşitli hizipler en azından ilk başlarda partinin popülerliğini artırmıştır. Ancak eski liderlerin yeni partiler kurarak ya da kurdurarak siyasete geri dönmesi ile ANAP farklı eğilimleri birleştirebilme özelliğini kaybetmiştir. Önce sosyal demokrat ve merkez sağ oyları azalmış, Mesut Yılmaz'ın genel başkanlığı döneminde ise aşırı milliyetçi sağ ve İslamcı sağ kapsayabilme yeteneği ortadan kalkmıştır. 1991 sonrasında ANAP ile DYP merkez sağ oylar için rekabet eden iki parti haline gelmişlerdir.¹¹⁴

1983'de kurulan DYP İslamcı, sosyal demokrat ya da aşırı milliyetçi sağ kapsamayı başaramadığı gibi merkez sağdan aldığı oylar için bile ANAP ile rekabet etmek zorunda kalmıştır. Ancak bu durum DYP içinde hizip bulunmadığı anlamına gelmemektedir. DYP içinde rekabet eden üç farklı hizip oluşmuştur. Bunların birincisi Tansu Çiller'in öncülük ettiği liberal yenilikçiler, ikincisi Hüsamettin Cindoruk'un öncülük ettiği muhafazakâr yenilikçiler, üçüncüsü ise mevcut durumu korumak isteyen devletçi ve merkezizetçi İsmet Sezgin'in öncülük ettiği gruptur. Bu hiziplerin ayrılığının temelinde yalnızca lider çekişmesi değil, özelleştirmeler, laik eğitim ve demokrasiye ilişkin tartışmalar da yer almaktadır.¹¹⁵

DYP'deki parti içi hiziplerin varlığı parti kurumsallaşmasını olumsuz anlamda etkilemiştir. Bunun nedeni, parti liderinin hiziplere karşı otoriter tepkiler vermesi ve hiziplerin parti içinde bir arada kalabilme olasılığının ortadan kalkmasıdır. Özellikle Çiller dönemi, hiziplerin partiden ayrıldığı bir dönem olmuştur. Takım çalışmasına yatkın olmayan Çiller, iç ve dış politikadaki her fırsatı değerlendirerek, hatta Mesut Yılmaz gibi rakipleri ile işbirliği yaparak gücü elinde tutmaya çalışırken karşısındaki olası tehditleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır.¹¹⁶ Çiller'in hizipler karşısındaki tutumu kendisine karşı çıkan grubun liderini ihraç edip, onun takipçilerini ise partinin üst

113 Randall - Svåsand, "Party Institutionalization...", s. 20.

114 Huri Tursan, "Pernicious Party Factionalism as a Constant of Transition to Democracy in Turkey", *Democratization*, C. 2, S. 1, s. 173, 177.

115 Tursan, "Pernicious Party...", s. 179.

116 Barış Kesgin, "Tansu Çiller's Leadership Traits and Foreign Policy", *Perceptions*, C. XVII, S. 3, 2012, s. 39, 42.

düzeylerine taşımak biçiminde olmuştur.¹¹⁷ Örneğin, Çiller’in politikalarından mutsuz olan ve parti içinde yenileşme arayışına girmiş olan Cindoruk ve ekibi tasfiye edilmiştir.¹¹⁸ Hiziplerin tasfiye edilmesi aşağıda belirtildiği gibi partinin değer aşılama sürecine de olumsuz anlamda etki yapabilmektedir. Cindoruk ve ekibi partiden ayrılarak 1997’de Demokrat Türkiye Partisi’ni kurmuştur.

Sistemlilik konusunda incelenecek unsurlardan sonuncusu ise kayırmacılıktır. Kayırmacılık, maddi menfaatlerin “bize oy verdin mi” gibi bir soruyu temel alarak seçimlerde destek karşılığında dağıtılmasıdır.¹¹⁹ Orta sınıf ya da sanayi işçilerinin kayırmacılık politikalarından pek etkilenmeyeceği ve topluluğun ya da kendi sınıflarının yararını gözeterek oy vereceği varsayılmaktadır. Göçmenlerin, yerinden edilmiş köylülerin ve yoksulların ise kayırmacılık ilişkilerine daha açık olduğu bilinmektedir.¹²⁰ Örgütsüz sanayi işçilerinin kayırmacılığa yönelmesinin yanında, orta sınıflar içinde de kariyerini siyasi kayırmacılığa borçlu olanlar bulunabilir. Ancak ekonomik gelişme ile seçmenler arasındaki yoksulların oranının azalması ve orta sınıfın oranının artması ile kayırmacılık ilişkileri azalmaktadır.¹²¹

Kayırmacılık ve korumacılık ilişkileri Türkiye demokrasisinin pekişmesini engelleyen önemli nedenlerden biridir.¹²² Türkiye siyasetindeki kayırmacılık ilişkilerini DP dönemine kadar götürmek olanaklıdır. Benzer ilişkiler DP’nin ardılları AP ve DYP’de de sürmüştür. Merkez sağın iktidar olduğu dönemlerde, tek parti CHP’sinin devlet merkezli siyasetinin yerini parti merkezli siyaset almıştır. Bu süreçte siyasi seçkinler kamu politikası yapıcılar olarak devlet seçkinlerinin yerini almaya başlamıştır.¹²³ DP’ye katılan seçkinler daha önceden CHP’ye katılamamış ya da CHP’den ayrılmış, çoğu girişimci hırslara sahip taşralı tüccarlardır. İktidara gelince bu ilişkileri kendi tabanını yaymak amacıyla kullanan DP’nin 1950’lerdeki seçim başarıları korumacılık ve himaye ilişkilerinin seçim başarısında etkin bir biçimde kullanılabileceğini göstermiştir.¹²⁴ Kayırmacılık ve korumacılık ilişkileri DP’nin seçim başarısına olumlu anlamda katkı yapmış olsa da parti, bu ilişkiler nedeniyle kurumsallaşma sorunu yaşamıştır.¹²⁵

117 Ümit Cizre, “From Ruler to Pariah: The Life and Times of the True Path Party”, *Political Parties in Turkey*, (Ed.: Barry Rubin - Metin Heper), Frank Cass, London, 2002, s. 95.

118 Suavi Aydın - Yüksel Taşkın, *1960’ın Günümüze Türkiye Tarihi*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 393.

119 Susan C. Stokes, “Political Clientelism”, *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, (Ed.: Carles Boix - Susan C. Stokes), Oxford University Press, New York, 2007, s. 605, 606.

120 Martin Shefter, *Political Parties and the State The American Historical Experience*, Princeton University Press, New Jersey, 1994, s. 23.

121 Sabri Sayarı, “Interdisciplinary Approaches to Political Clientelism and Patronage in Turkey”, *Turkish Studies*, 2014, s. 2.

122 Sayarı, “Interdisciplinary Approaches...”, s. 10.

123 Metin Heper - E. Fuat Keyman, “Double-faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey”, *Middle Eastern Studies*, C. 34, S.4, s. 261.

124 Sayarı, “Interdisciplinary Approaches...”, s. 5, 6.

125 Sabri Sayarı, “Political Patronage in Turkey”, *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*, (Ed.:

1960 darbesi sonrasında yaşanan süreçte kayırmacılığa göreli bir ara verilmiş, ancak Demirel'in iktidara gelmesi ile kayırmacılık Türkiye siyasetine geri dönmüştür. Demirel popülist politikaları ile iş çevreleri ve işçileri aynı anda memnun etmeye çalışmıştır.¹²⁶ AP'nin 1980 öncesindeki seçim başarılarının temelinde partinin örgütlü yapısı ve toplum içinde geniş köklere sahip olması yatmaktadır. Partinin örgütlenmesi geniş halk tabanına yayılabilmesi nedeniyle kırdan kente göç edenler üzerinde koruyucu, kayırmacı ilişkiler geliştirebilmiştir. Kente göç edenin kalacak bir yer edinmesi, yasal mercilerle ilgili sorunlarının giderilmesi, hatta evlendirilmesi gibi konularda yerel AP temsilcileri önemli roller oynayabilmiştir.¹²⁷ Ancak 1980 darbesi ile yaşanan süreç AP'yi ortadan kaldırdığı gibi onun kent örgütlenmelerini de dağıtmıştır. 1983'te DYP tekrar kurulmuş olsa bile uzun bir süre iktidardan uzak kalmak kayırmacılık ve korumacılık ilişkilerinin yeniden kurulabilmesine engel olmuştur. Üstelik 24 Ocak 1980 ekonomik kararları sonrasında izlenen ekonomi politikalarının Özal liderliğindeki ANAP ile özdeşleşmesi de bu noktada etkili olmuştur.¹²⁸ Ayrıca 1990'larda kent yoksullarının yaşadığı bölgelerde İslamcı örgütlerin dayanışma ağları etkili olmuş ve kayırmacılık ilişkileri Refah Partisi (RP) lehine kurulmuştur.¹²⁹ Bununla birlikte, Özal döneminin ekonomik politikalarından memnun olmayan kesimlerin temsilcisi olmaya çalışan DYP, işçi ve köylülere yönelik söylemler geliştirse de¹³⁰ eski etkisine ulaşamamıştır. Özetle AP'nin, seçmeni belli bir ideolojik çekicilikten öte kayırmacılık politikaları ile harekete geçirmesi, bir toplumsal harekete dayanmaması, DYP'nin kurulmasından sonra AP'nin eski gücüne erişilememesinin başlıca nedenleri arasındadır.

2.2. Değer Aşılama Açısından DYP

Değer aşılama herhangi bir hedefin gerçekleştirilmesi gibi bir amacın ötesinde, örgütün kendisi için değerli hale gelmesini anlatmaktadır. Bu bağlamda siyasi aktörler örgütün sürekliliğine öncelik vermeye başlamaktadır. Partili üyeler, örgütün sürekliliğinde kendilerinin kişisel bir payı olduğunu düşünmekte ve örgüt, özgün hedeflerinden saptıktan ya da bu hedeflere ulaştıktan sonra dahi örgütü korumayı sürdürmektedir. Bu nedenle değer aşılama konusunda başarılı partiler program ve politikalarını değişen koşullara göre değiştirebilmekte ve varlıklarını sürdürmektedirler.¹³¹

Ernest Gellner - John Waterbury, Duckworth, London, 1977, s. 106.

126 Heper - Keyman, "Double-daced State...", s. 264.

127 W. B. Sherwood, "The Rise of the Justice Party in Turkey", *World Politics*, C. 20, S. 1, 1967, s. 54, 57.

128 Feride Acar, "The True Path Party, 1983-1989", *Political Parties and Democracy in Turkey*, (Ed.: Metin Heper - Jacob M. Landau), I. B. Tauris& Co Ltd, Londra, 1991, s. 191; Tursan, "Pernicious Party...", s. 179.

129 Jenny B. White, *Türkiye'de İslamcı Kitle Seferberliği Yerli Siyaset Üzerine Bir Araştırma*, Birinci Baskı, Oğlak Bilimsel Kitapları, İstanbul, 2007.

130 Çavuşoğlu, *Türk Siyasal Yaşamında Doğru...*, s. 87.

131 Levitsky, "Institutionalization and Peronism...", s. 79, 84.

Kitle partileri gibi geniş bir toplumsal hareketle birlikte tanımlanan partiler değer aşılama sürecinde daha başarılıdır.¹³² Herhangi bir toplumsal hareket ile organik bağlantısı olmayan DYP’de değer aşılamanın yetersiz olacağı varsayılabilir. DP-AP sürekliliğinde, toplumsal taban oluşturabilmek amacıyla kayırmacı ilişkileri araç olarak kullanabilmiştir. Önceki bölümün sonunda açıklanan nedenlerle DYP benzer ilişkileri yeniden kuramamıştır. Bu nedenle parti, AP’nin eski tabanına ve oy oranlarına erişememiştir. Bu durum, partinin eski tabanında değer aşılamanın yeterince gerçekleşmemiş olduğunu göstermektedir. Kayırmacılık uzun dönemli bir sadakat ve parti aidiyeti değil, partinin belli çıkarlar nedeniyle araç olarak görüldüğü kısa vadeli başarılar sağlamaktadır.¹³³

Parti örgütü ve parti tabanı incelendiğinde, DYP’nin üyelerine değer aşılama sürecindeki yetersizliği, partinin ilk yıllarından başlayarak gözlemlenmektedir. 1985’te gerçekleşen DYP Birinci Kongresi’nde genel başkan adaylarından bir tanesi, Demirel ve ekibi tarafından beklenmeyen bir isim olan Mehmet Yazar olmuştur. DYP’nin mevcut genel başkanı Yıldırım Avcı’nın Yazar karşısında başarısız olmasından çekinen Demirel ve ekibi, Cindoruk’un genel başkan adayı olmasını sağlamıştır. Cindoruk değil de Yazar’ın genel başkan seçilmesi durumunda Demirel ve ekibi tarafından başka bir parti kurulması planlanmıştır.¹³⁴ Genel başkanlık seçimini kaybeden Yazar ise daha sonra Hür Demokrat Parti adında başka bir parti kurmuştur. Hem Yazar’ın genel başkan seçilme durumunda Demirel ve ekibinin yeni parti kurmayı planlanması, hem de genel başkanlık yarışını kaybeden Yazar’ın partiden ayrılarak kendi partisini kurması iki tarafın da DYP’ye araçsal bir gözle baktığını, DYP’nin kendi kurucularının gözünde dahi değerli hale gelemediğini göstermektedir. Yukarıda açıklandığı gibi parti içerisindeki önemli kişilerin partiden ayrılması ya da partiden ayrılma tehdidini pazarlık aracı olarak kullanması daha sonraki dönemlerde de gerçekleşen olaylardandır. 1996’da partiden tasfiye edilen Cindoruk, 1997’de Demokrat Türkiye Partisi’ni kurmuştur. Ancak, belirtmek gerekir ki siyasi partilerde liderlik yarışını kaybeden lider adaylarının partiden ayrılarak farklı siyasal oluşumlarda yer alması salt değer aşılama ile ilişkili değildir. Siyasi partilerde “başarısız” liderlerin kendi konumlarını garanti altına alabilmesi ve parti içi muhalif gruplara dışlayıcı bir tutum takınılması, muhaliflerin farklı siyasal oluşumlara geçmesini zorunlu kılabilir.

Parti üye sayılarını incelemek de parti örgütündeki değer aşılama hakkında önemli fikirler verebilmektedir. DYP’nin üye sayısı 18 Nisan 1999 genel seçimleri öncesinde üç milyon üç yüz seksen bine ulaşırken, üye sayılarının daha sağlıklı belirlenebilmesi amacıyla partinin 2000 yılında başlattığı kampanyada yalnızca altı

132 Randall - Svâsand, “Party Institutionalization...”, s. 21.

133 A. g. e., s. 22.

134 Çavuşoğlu, *Türk Siyasal Yaşamında Doğru...*, s. 53, 63.

yüz bin üye kaydını yenilemiştir.¹³⁵ Üye sayısındaki büyük düşüş parti üyelerinin parti aidiyeti konusunda önemli bir göstergedir.

Parti kurucuları üzerinde bile değer aşılama başarılamayan DYP'nin 1991'e kadar yükselen oy oranlarının da sonraki seçimlerde eridiği görülmektedir. DYP, 1991 seçimleri sonrasında SHP koalisyonuyla iktidara gelmiş olmasına karşın, partinin aldığı oyları artıramamıştır. Seçmen desteğini pekiştiremeyen partinin 2002 yılında baraj altında kalmış olması ve lider değişimiyle bile oy oranını artıramaması kapatılmasına giden sürecin basamaklarını oluşturmuştur.

Tablo 2: Yıllara göre DYP'nin Genel Seçimlerde Aldığı Oy Oranları

	1987	1991	1995	1999	2002
DYP	%19,1	%27,0	%19,2	%12,0	%9,5

Kaynak: <https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014767.pdf> , s. 4.

2.3. DYP'de Karar Verme Özerkliği

Siyasi parti kurumsallaşması tartışmalarının odaklandığı unsurlardan bir tanesi de özerklik meselesidir. Özerklik boyutunda esas önemli gösterge, partinin karar aşamalarındaki görece özerkliğidir. Böylece parti, temel kararlarını dış bir etmenin zorlaması olmadan alabilmektedir.

Karar verme özerkliği iki boyutta incelenebilir. Birincisi partinin, kendisinin dışındaki başka bir kurum ya da grubun kendi amaçları doğrultusunda kullandığı bir alt örgüte dönüşüp dönüşmediğiyle ilgilidir. Çünkü böyle bir durumda partinin değil ancak bağlı bulunduğu kurum veya grubun devamlılığı esas amaç haline gelmeye başlamaktadır. Bu da siyasi partinin kurumsallaşması açısından olumsuz bir durumdur.

DYP, Demirel'in çevresindeki bir kadro tarafından kurulmuştur. Tabandan gelen bir talepten ziyade belli figürlerin girişimiyle kurulmuş olmasından dolayı daha çok bir kadro partisi görünümündedir. Bununla beraber -yukarıda da bahsedildiği gibi- ülke genelinde bir örgütlülüğe ulaşabilmiştir. Bu çerçeveden bakınca, DYP tam anlamıyla bir kitle partisi olmadığı için, genellikle liberal ekonominin gerekliliklerine uymakla birlikte kendisini hiçbir toplumsal sınıfın partisi olmakla sınırlamamış, farklı grupları seferber etmeye yönelik olarak pragmatik bir politika izlemiştir. Bu pragmatizm, AP'den gelen bir mirastır. Hem AP hem DYP döneminde genel olarak üst burjuvazinin çıkarlarını savunan bir politika izlenmekle birlikte farklı sınıflar da seferber edilmeye çalışılmıştır. Hatta siyasal süreçlere koşut bir biçimde farklı

135 "DYP'de Üye Sayısı 600 Bine Düştü", *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dypde-uye-sayisi-600-bine-dustu-39203073>, Erişim Tarihi: 07.05.2024.

politikalar da izlenebilmiştir. Örneğin 1970’lerde daha milliyetçi tutumlar izlenirken 1990 sonrasında cumhuriyetçi tavırlar ağır basmıştır. 12 Eylül darbesine karşı ise -hem 1960 darbesine yönelik refleksten hem de 12 Eylül’de AP’nin kapatılmasından dolayı- liberal eleştiriler getirilmiştir.¹³⁶ Bu noktada partinin, belli bir sınıfın partisi olmaktan ziyade pragmatik bir biçimde farklı grup veya ideolojik eğilimlere hitap edebildiği görülmektedir.

AP’nin siyasal stratejilerinden biri Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) içerisinde güç sahibi olmaktır. Bu noktada TOBB yöneticilerinin seçilmesinde etkin bir rol oynamaya çalışılmış ve başarılı olunmuştur. Ancak AP ve TOBB arasındaki ilişki AP’nin TOBB’u araç olarak kullanması şeklinde olduğu için karar verme özerkliği ile çelişen bir durum değildir. 1980 sonrasında ise ANAP ve DYP, TOBB içerisinde etkin olmak için mücadele edecektir.¹³⁷

1980 sonrasında kimlik siyasetinin yükselişiyle birlikte dini cemaatlerin siyasal alandaki etkisi de artmıştır. DYP de cemaatlerle ilişki kurabilmiştir. Örneğin 1980 öncesinde Nurcular ve Süleymancılar AP’yi desteklemiş, 1990’larda da DYP Nurcular, Süleymancılar ve Nakşilerden destek alabilmiştir.¹³⁸ Ancak cemaatlerle kurulan ilişki de partinin cemaatlerin bir alt kurumu haline dönüşeceği oranda sıkı bir ilişki değildir. 1994’teki laiklik mitingi veya 28 Şubat sürecindeki tutum bu durumu açıkça göstermektedir.

Karar verme özerkliğinin ikinci boyutu partinin kurucu lideri ve merkez politikaları ile ilgilidir. Bu noktada parti liderliğinin, kurucu liderlerden sonra el değiştirip değiştirmediğine bakılmaktadır.¹³⁹ Yukarıda da vurgulandığı gibi Çiller’in genel başkan olması bu noktada olumlu etkiye sahiptir. Ancak Demirel’in durumu tartışmalıdır. Parti, siyasal yasaklı olduğu dönemde Demirel tarafından kurdurulmuş ve ana politikaları Demirel’in dışarıdan müdahaleleriyle şekillenmiştir. Bu noktada parti örgütünün en azından ilk başlarda Demirel’in bir aracı konumunda bulunduğu belirtilmelidir. İkinci bir nokta ise Demirel’in cumhurbaşkanlığı döneminde partiye müdahale etme girişimleridir ki, parti merkezi Demirel’e direnebilmiştir. En azından ilk başlarda, Demirel nedeniyle partinin karar verme özerkliği sorgulanabilir olsa da bu sorun, siyasi yasakların kalkmasıyla birlikte ortadan kalkmıştır.

Karar verme özerkliği salt parti merkezinde liderin konumuyla değil aynı zamanda parti merkezi ve taşra teşkilatları arasındaki ilişkiyle de ilgilidir. Taşra teşkilatlarının merkezden özerk bir biçimde kendi kararlarını alabilmeleri,

136 Tamil Bora, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler, İletişim Yayınları*, 2017, s. 542.

137 Hüseyin Çavuşoğlu, “Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi’nin Karşılaştırmalı Analizi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 1, s. 25-27.

138 Çavuşoğlu, “Anavatan Partisi...”, s. 27.

139 Fortuna Musella, Michelangelo Vercesi, “Definitions and Measures of Party Institutionalization in New Personal Politics: The Case of the 5 Star Movement”, *2 Vgl Polit Wiss*, S. 13, s. 230.

kendi taleplerini merkeze yöneltebilmeleri önemlidir.¹⁴⁰ Taşra teşkilatlarının bu tür faaliyetleri buldukları bölgelerdeki değer aşılamanın artmasına da yol açabilmektedir. Yukarıda da vurgulandığı gibi Türkiye’deki siyasi partilerde lider ve çevresinin kontrolü baskındır ve DYP de bir lider partisi görünümündedir. Taşranın ayrı politikalar izlemesi veya karar alabilmesi söz konusu değildir. Çoğu durumda yerel yönetim adayları dahi merkezden belirlenmektedir.

Sonuç olarak DYP’in karar verme özerkliğinin dış bir grup veya örgüt tarafından tehdit edilmediği, bizzat Demirel’in varlığının bazı durumlarda bu özerkliğe zarar verdiği görülmektedir. Ancak bu durum geçici nitelik taşımıştır. Ayrıca, parti merkezi ve taşra arasındaki ilişkilerde de karar verme özerkliği yoktur. Bu noktalar parti kurumsallaşmasına zarar verici etkilerde bulunmuştur.

2.4. Somutlaşma Açısından DYP

Somutlaşma, partinin kamusal tahayyülde diğer örgütlerden ayırt edilebilir biçimde var olmasıdır. Bu yönüyle siyasal aktörün davranışlarının çerçevesini belirlemektedir ve partinin tarihsel kökeniyle ilişkilidir.¹⁴¹ Her ne kadar DP-AP geleneğinin mirasçısı olarak görülme konusunda bir sorun yaşamasa da DYP, 1990’larda ANAP ile benzeşmeye başlamıştır. Ayrıca ANAP’ın sosyal demokrat, milliyetçi ve İslamcı oyları kaybetmesinden sonra iki parti merkez sağ oylar için mücadeleye başlamış ve aralarındaki sınırlar bulanıklaşmıştır.¹⁴² Her ne kadar -en azından ilk başlarda- ANAP kent merkezlerinde, DYP ise kırsaldaki muhafazakâr kesimler üzerinde daha başarılı olsa da,¹⁴³ bir süre sonra parti liderlerinin (Çiller ve Yılmaz) cinsiyeti dışında iki parti arasında gözle görülür bir fark kalmamıştır. Böyle bir durumda seçmenin düşüncesinde iki partinin de somutlaşamayacağı açıktır. ANAP’ın dört eğilimi birleştirebilme özelliğini kaybetmesiyle ANAP, DYP’den ayrılamaz bir duruma düşmüş ve kimlik krizine girmiştir.¹⁴⁴ Benzer bir kriz DYP’de de yaşanmıştır.

DYP’nin somutlaşmasına engel olan ideolojik belirsizlik yalnızca ANAP ve DYP arasındaki ideolojik sınırların bulanıklaşmasından kaynaklanmamaktadır. Partinin tutarlı bir siyasi çizgiye sahip olmaması da bu konudaki sorunlardandır. Kamuoyunda somutlaşabilmek için parti politikalarında görece bir tutarlılık gerekmektedir. Aksi halde, siyasi partinin seçmen gözünde belli bir siyasi eğilim ya da ideoloji ile somutlaşması olanaksızlaşmaktadır. Bu durum, davranışın düzenli ve de öngörülebilir bir hale gelmesini anlatan “davranış kalıplaşması” kavramı çerçevesinde incelenmektedir.¹⁴⁵

140 Mari-Liis Jakobson vd., “Institutionalization of Transnationalizing Political Parties: The Case of the Conservative People’s Party of Estonia”, *Comparative Migration Studies*, C. 9, S. 40, s.55.

141 Randall - Svâsand, “Party Institutionalization...”, s. 11, 14, 23.

142 Tursan, “Pernicious Party...”, s. 179.

143 Simten Coşar - Aylin Özman, “Centre-Right Politics in Turkey After the November 2002 General Election: Neo-Liberalism with a Muslim Face”, *Contemporary Politics*, C. 19, S. 1.

144 Kalaycıoğlu, “The Motherland...”, s. 56, 59.

145 Levitsky, “Institutionalization and Peronism...”, s. 80.

DYP’nin siyasi ömrü incelendiğinde, toplumsal değişimlerden ve lider değişimlerinden dolayı parti siyasetinin belli bir ilkesel bütünlüğe sahip olmadığı görülmektedir. Aynı liderin genel başkanlığında, çok kısa zaman sürelerinde bile zıt politikalar izlenebilmiştir. Bu konudaki en önemli sapma genel başkanlığın Demirel’den Çiller’e geçmesi ile gerçekleşmiştir.¹⁴⁶ Partinin uyumsuz politikalarına örnek olacak en önemli örnek bireysel hak ve özgürlüklere ilişkin tutum değişikliğidir. Demirel döneminde siyasi katılım önündeki engelleri kaldıracak değişikliklerin yapılacağı vaat edilmişken, hem SHP-DYP koalisyonu döneminde hem de Çiller’in genel başkanlığı döneminde devlet, birey, insan hakları, Kürt sorunu, sivil toplum ve demokratikleşme konusunda özgürlük karşıtı ve muhafazakâr bir tutum sergilenmiştir.¹⁴⁷ Örneğin DYP’nin 1980 darbesi sonrasında ortaya çıkan vesayet kurumlarına karşı temkinli olmasına karşın, İslamcılara ve Kürt hareketlerine karşı devleti koruma rolünü üstlendiği görülmektedir. Çiller, Cumhurbaşkanı Demirel ve Genel Kurmay Başkanı Doğan Güreş’in sert tepkisinden sonra Kürt sorunu ile ilgili çözüm karşıtı bir tutum edinmiştir. Bu tutum değişikliğiyle Millî Güvenlik Kurulu ve güvenlik güçlerinin rolünün arttığı, demokratik standartlardan taviz verildiği bir süreç yaşanmıştır.¹⁴⁸

DYP’nin RP ile ilişkileri de tutarsızlık göstermiştir. DYP 1995 seçimlerinde RP’ye yönelik yoğun eleştiriler yönelmiş, ardından da bu partiyle koalisyon kurmuştur.¹⁴⁹ Öte yandan, darbelerden şikâyetçi olmuş bir siyasi sürekliliğin (DP-AP-DYP) liderlerinden biri olan Demirel, 28 Şubat sürecinde Silahlı Kuvvetlerin hassasiyetlerine öncelik veren bir tutum takınmıştır.¹⁵⁰

DYP’deki tutum değişikliğine 1995 seçimlerinde milliyetçi vurgunun artması ve partinin sağa daha fazla kayması eşlik etmiştir. Bu durum, yalnızca DYP’ye özgü bir durum değil, Türkiye siyasetinde yaşanan bir değişimdir. Değişimin nedenlerinden biri Soğuk Savaş sonrasında Türkiye’nin rolünün yeniden tanımlanması,¹⁵¹ diğeri ise 1980 Darbesi sonrasında kurulan siyasi ve ekonomik düzenin etkileridir. 1980 Darbesi sol hareketlerin bastırılmasını sağlarken dolaylı bir biçimde de olsa yeni hareketlerin gelişmesine ortam sağlamıştır. Bu aktörlerden ikisi uluslararası etkilere açık bir İslami hareket ve Kürt hareketidir.¹⁵² Ayrıca, ANAP’ın serbest piyasa politikaları merkez

146 John Murray Brown, “Tansu Çiller and the Question of Turkish Identity”, *World Policy Journal*, C. 11, S. 3, 1994, s. 55.

147 Coşar - Özman, “Centre-Right Politics...”, s. 60.

148 Aydın - Taşkın, *1960’ın Günümüze...*, s. 383, 389.

149 Ömer Çaha vd., “18 Nisan Seçimleri: Kaybedenler ve Kazananlar”, *Liberal Düşünce*, C. 4, S. 14, s. 60.

150 Erkan Yüksel, *Medya Güvenlik Kurulu; 28 Şubat Sürecinde Medya, MGK ve Siyaset Bağlantısı*, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimler Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2004, s. 28-29, 55-56, 83.

151 Kesgin, “Tansu Çiller’s...”, s. 30.

152 Aydın - Taşkın, *1960’ın Günümüze...*, s. 344. Bu bağlamda, ABD’nin komünizme karşı Yeşil Kuşak kuramı ve Ortadoğu’ya yönelik politikalarının bir aracı olarak ayrılıkçı Kürt hareketini desteklemesi önem taşımaktadır. Turan Yavuz, *ABD’nin Kürt Kartı ABD-Kürt İlişkilerinin Perde Arkası*, Otopsi, İstanbul, 2003.

sağın toplumsal yapısında kayganlık yaratırken, beyaz yakalı işçilerin gelirinde yaşanan önemli düşüşle birlikte bu kesimlerin rahatsızlığını artırmış ve korunma gereksinimi duyan yurttaşların otoriter bir rejime ikna edilmesi kolaylaşmıştır.¹⁵³ Bu süreçte hem merkez sağın hem merkez solun oy oranları gerilemiştir. Örneğin 1991 seçimlerinde %51 olan merkez sağ partilerin oy oranları 1995'te %39 ve 1999'da %25'e gerilemiştir.¹⁵⁴ Merkez sağ ve solun oy oranlarının toplamı 1991'de %82,7 iken 1999'da %56,1'e düşmüştür.¹⁵⁵ Merkez sağın oy kaybını aşırı sağın yükselişi izlemiştir. Aşırı sağın yükselişe geçtiği bu dönemde, DYP milliyetçi oylara yönelerek sağa kayışını hızlandırmıştır. Bu ideolojik kayış milliyetçilik ve dini temalara odaklanmayla gerçekleşmiştir. “Vatan”, “bayrak”, “kan”, “ezan” gibi söylemlere yapılan vurgu artmıştır.¹⁵⁶ Ağar döneminde ise dinî konuların daha da öne çıkarıldığı söylenebilir. AK Parti döneminin en hassas tartışmalarından olan laiklik konusunda, Ağar, laiklik meselesinin önemli olmadığını¹⁵⁷ belirterek partinin böyle bir karıştığa sahip olmadığını göstermiştir. Sağa kayışın hızlandığı bu dönemde AK Parti'ye yöneltilen eleştiriler dini konulara odaklanmış, başörtüsü sorunu ve imam hatip sorunu temel noktalar olmuştur. İmamların kadroya alınmasının DYP döneminde olduğu vurgulanarak dini değerlerin koruyucusu olan bir parti görüntüsü çizilmeye çalışılmıştır.¹⁵⁸ Hâlbuki DYP, 1994'te yükselen siyasal İslam'a karşı laiklik mitingi düzenlemiştir.¹⁵⁹

DYP'nin serbest piyasa konusundaki tutumunda da değişiklikler olmuştur. DP-AP-DYP çizgisinin ekonomik liberalizm ile ilişkisi çoğu zaman belirsizlik içermiştir. Ekonomik liberalizme dair vurgulara ek olarak devletçi politikalar da izlenebilmiştir. 5 Nisan 1994 kararlarında görüleceği gibi Çiller döneminde serbest piyasacı duruş giderek baskın hale gelmiştir.¹⁶⁰ Devletçi politikalardan dönüş, partinin kökeniyle tam bir uyumsuzluk olarak sunulamayacak olsa da ANAP ile sınırların belirsizleşmesini artırmış, daha önce ANAP'ı sosyal demokrasi konusunda eleştiren parti, ANAP ile aynı noktaya gelmiştir.¹⁶¹ Sonuç olarak, partinin bireysel hak ve özgürlükler, serbest piyasa ekonomisi ve öteki partilerle olan ilişkilerinde yaşanan tutarsızlıklara ek olarak ANAP ile ideolojik sınırların belirsizleşmesi partinin kamuoyunda somutlaşmasını engellemiştir.

153 Cizre, “From Ruler to Pariah...”, s. 90.

154 Çaha vd., “18 Nisan Seçimleri...”, s. 48.

155 Sabri Sayarı, “Changing Party System”, *Political Parties and Elections in Turkey*, (Ed.: Sabri Sayarı - Yılmaz Esmer), Lynne Rienner Publishers, London, 2002, s. 19.

156 Cizre Sakallıoğlu, “Liberalism, Democracy...”, s. 153.

157 “Ağar: Gündem Laiklik Değil”, *Yeni Şafak*, 23.12.2003, <https://www.yenisafak.com/gundem/agar-gundem-laiklik-degil-2709095>, Erişim Tarihi: 21.10.2018.

158 Çavuşoğlu, *Türk Siyasal Yaşamında Doğru...*, s. 254.

159 “Çiller'in Laiklik Dönüşü”, *Milliyet*, 20.02.1997, <http://www.milliyet.com.tr/1997/02/20/siyaset/ciller.html>, Erişim Tarihi: 19.10.18.

160 Kalaycıoğlu, “The Motherland...”, s. 51.

161 Cizre Sakallıoğlu, “Liberalism, Democracy...”, s. 155.

DYP’nin ANAP ile önemli oranda benzeşmesi siyasi partiler hakkındaki yasa ile de ilgilidir. 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu siyasi partileri tek tip bir örgütlenmeye zorlayarak ideolojik farklılıkları çerçevesinde farklı örgüt yapıları kurmalarını engellemiştir. Örneğin kadın ve gençlik kolları kurulmasına ilişkin yasak 1999 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁶² Böylece hem siyasi partilerin birbirlerinden farklılaşması zorlanmış hem de kitlelerin seferber edilmesinde önemli roller oynayan kadın ve gençlik kollarının yokluğu değer aşılama sürecini zorlaştırmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada parti kurumsallaşması DYP örneği üzerinden irdelenmiştir. Kurumsallaşmış bir partinin yeni koşullara uyum sağlayabilme ve ayakta kalabilme olanağı daha az kurumsallaşmış ya da kurumsallaşamamış bir partiye göre daha yüksektir.¹⁶³ Sadece bu yargıdan hareketle bile DYP’nin kurumsallaşma sorunu yaşadığı sonucuna ulaşılabılır.

Çalışmada çeşitli kuramsal yaklaşımlardan yararlanılmakla birlikte Randall ve Svâsand’ın kurumsallaşma yaklaşımı temel alınmış ve DYP sistemlilik, değer aşılama, karar verme özerkliği ve somutlaşma özellikleri üzerinden incelenmiştir.

Sistemlilik kavramıyla anlatılmak istenen partinin sahip olduğu ilişkilerin düzenli bir biçimde yürütülüp yürütülmediğidir. Bu kavram partinin kökenini, kaynaklarını, liderliğini, hizip yapısını ve kurduğu kayırmacılık ilişkilerini içermektedir. Değer aşılama kavramı ise partinin veya örgütün herhangi bir amaca ulaşmak adına bir araç olarak kullanılmasından öte kendisi için anlam ve önem taşımasıdır. Karar verme özerkliği, parti içi kararların verilmiş sürecinde partinin bir dış etmene bağlı kalmamasını içerdiği için değer aşılama kavramıyla ilişkilidir. Somutlaşma ise partinin seçmen tahayyülünde belirgin bir biçimde yer edinebilmesini ve diğer parti ve örgütlerle anlamlı sınırlara sahip olmasını gerektirmektedir.

Tüm bu unsurlar çerçevesinde incelendiğinde, DYP’de sistemliliğin bir parçası olarak incelenen parti içi hiziplerin idare edilememesi ve partiden tasfiye edilmesi, parti üyeleri ve seçmenler üzerinde değer aşılama konusunda başarısız olunmasına neden olmuş ve seçmen kayganlığını artırmıştır. Bu durum parti liderinin otoriterleşmesi, lider merkezli hale gelmesiyle yakından ilgilidir. Seçmen kayganlığının artmasındaki unsurlardan bir diğeri ise DYP’nin sefeli durumundaki AP’nin seçmen ile kurmuş olduğu ilişkinin kayırmacı politikalara dayanması ve 1980 sonrasında kayırmacı ilişkilerin -DYP tarafından- devam ettirilememesi nedeniyle seçmenin farklı siyasal oluşumlara yönelmesidir. Bu durum seçmen üzerinde değer aşılamanın yeterince gerçekleşmediğini göstermektedir. Ayrıca, parti içi politika tutarsızlığı partinin somutlaşabilmesini engellemiştir. Lider değişiklikleri veya aynı liderin yönetimi altındayken bile birbirine zıt veya uzak politik açıklamalar partinin seçmen nezdindeki

162 Çarkoğlu vd., “Türkiye’de Yeni Bir...”, s. 106.

163 Randall - Svâsand, “Party Institutionalization...”, s. 14, 15.

ayırt edilebilirliğini azaltmıştır. Üstelik partinin piyasa mekanizmasına önem veren söylemleri ve ANAP'ın kendi içinde geçirdiği dönüşümler, ANAP ve DYP arasındaki kimlik ve ideolojik sınırların bulanıklaşmasına yol açmış, partinin kurumsallaşmasını engelleyerek değişen toplumsal, ekonomik, siyasal koşullara uyum sağlayabilme yeteneğini sınırlamıştır.

Türkiye'de parti kurumsallaşması ile ilgili önceki çalışmaların sonuçları göz önüne alındığında farklı unsurların parti kurumsallaşmasını etkilediği görülmektedir. Partilerle ilgili yasal düzenlemeler yanında, lider otoriterleşmesi¹⁶⁴ gibi parti sisteminin özellikleri ile seçim sistemi de partilerin kurumsallaşmasını etkilemektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda aynı dönemde farklı partilerin benzer yaklaşımlarla ele alınması ve karşılaştırılmasının yanında, ikincil olarak tanımlanabilecek aday belirleme usulleri, siyasi partilerin finansmanı, seçim başarısı ve demokratik sistemin vazgeçilmez unsurları olarak oynadıkları rollerin -özellikle yasama ve yürütme mekanizmalarında- incelenmesi de daha bütüncül bir değerlendirmeye katkı sağlayacaktır.

164 Ömer Faruk Gençkaya - Mehmet Kabasakal, "Türkiye'de Otoriter Liderliğin Pekişmesinde Seçim Sistemi ve Aday Belirleme Yönteminin Rolü", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 26, S. 1, 109-123. <https://doi.org/10.33707/akuiibfd.1357616>.

KAYNAKÇA

“Ağar: Gündem Laiklik Değil”, *Yeni Şafak*, 23.12.2003, <https://www.yenisafak.com/gundem/agar-gundem-laiklik-degil-2709095>, Erişim Tarihi: 21.10.2018.

“Çiller’in Laiklik Dönüşü”, *Milliyet*, 20.02.1997, <http://www.milliyet.com.tr/1997/02/20/siyaset/ciller.html>, Erişim Tarihi: 19.10.18.

“DYP’de Üye Sayısı 600 Bine Düştü”, *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dypde-uye-sayisi-600-bine-dustu-39203073>, Erişim Tarihi: 07.05.2024.

“DYP’de Üye Sayısı 600 Bine Düştü”, *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dypde-uye-sayisi-600-bine-dustu-39203073>, Erişim Tarihi: 07.05.2024.

“DYP’li Muhaliflerden Ağar’a Ağır Eleştiri”, *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dypli-muhaliflerden-agara-agir-elestiri-322168>, Erişim Tarihi: 20.10.2018.

“Siyasi Partiler Kronolojisi”, *T24*, <http://t24.com.tr/haber/siyasi-partiler-kronolojisi,19432>, Erişim Tarihi: 20.10.18.

“Süleyman Demirel’in Siyasi Hayatı”, *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/suleyman-demirel-in-siyasi-hayati-istanbul-yerelhaber-841983/>, Erişim Tarihi: 21.10.2018.

Acar, Feride. “The True Path Party, 1983-1989”, *Political Parties and Democracy in Turkey*, (Ed.: Metin Heper - Jacob M. Landau), London: I. B. Tauris& Co Ltd, 1991.

Adalı, Muhammet Şibli, Ahmet Mithat Odabaş, “Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri ve Kurumsallaşma Yaklaşımı Açısından Refah Partisi”. *Educational & Social Science Journal*. C. 8, S. 5.

Akkaş, Salih *Adalet Partisi ve İdeolojisi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.

Arter, David, Elina Kestilä-Kekkonen, “Measuring the Extent of Party Institutionalisation: the Case of a Populist Entrepreneur Party”, *West European Politics*, C. 37, S. 5.

Ayan Musil, Pelin, *Authoritarian Party Structures and Democratic Political Setting in Turkey*, New York: Palgrave Macmillan, 2011.

Aydın, Suavi, Yüksel Taşkın, *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Basedau, Matthias, Alexander Stroh, “Measuring Party Institutionalization in Developing Countries: A New Research Instrument Applied to 28 African Political

Parties”, *GIGA Working Papers*, S. 69, 2008.

Bértoa, Fernando Casal, Zsolt Enyedi, *Party System Closure: Party Alliances, Government Alternatives, and Democracy in Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2021.

Bıçak, Anıl, *12 Eylül Sonrasında Siyasi Yasaklar Süreci ve 1987 Halk Oylaması*, Librakitap, İstanbul, 2022.

Bolleyer, Nicolle, *New Parties in Old Party Systems: Persistence and Decline in Seventeen Democracies*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

Bolleyer, Nicolle, Patricia Correa, Gabriel Katz, “Political Party Mortality in Established Party Systems: A Hierarchical Competing Risks Approach”, *Comparative Political Studies*, C. 52, S. 1.

Bora, Tanıl, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, 2017.

Bölükbaşı, Mustafa, “Measuring the Level of Party Institutionalization in Turkey”. *SİYASAL: Journal of Political Sciences*. C. 31, S. 2.

Brown, John Murray, “Tansu Çiller and the Question of Turkish Identity”, *World Policy Journal*, C. 11, S. 3, 1994.

Bulut, Sedef, “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19.

Cizre Sakallıoğlu, Ümit. “Liberalism, Democracy and the Turkish Centre-Right: The Identity Crisis of The True Path Party”, *Middle Eastern Studies*, C. 32, S. 2.

Cizre, Ümit. “From Ruler to Pariah: The Life and Times of the True Path Party”, *Political Parties in Turkey*, (Ed.: Barry Rubin - Metin Heper), Frank Cass, London, 2002.

Coşar, Simten, Aylin Özman, “Centre-Right Politics in Turkey After the November 2002 General Election: Neo-Liberalism with a Muslim Face”, *Contemporary Politics*, C. 19, S. 1.

Çaha, Ömer, Ömer Demir, İbrahim Dalmış, “18 Nisan Seçimleri: Kaybedenler ve Kazananlar”, *Liberal Düşünce*, C.4, S.14, 1999.

Çarçoğlu, Ali, Tarhan Erdem, Mehmet Kabasakal, “Türkiye’de Yeni Bir Parti Sistemine Doğru: Siyasi Partiler Kanunu Parti Örgütleri ve Parti İçi Demokrasiden Beklentiler”, *Siyasi Partilerde Reform*, (DrI.: Ali Çarçoğlu), İstanbul: TESEV, 2000.

Çavuşoğlu, Hüseyin, “Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi’nin Karşılaştırmalı Analizi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 1.

Çavuşoğlu, Hüseyin, *Türk Siyasal Yaşamında Demokratik Parti (1970-1980)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005.

Çavuşoğlu, Hüseyin, *Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Karşılaştırmalı Tarih Programı, İzmir, 2009.

Çavuşoğlu, Hüseyin. “Süleyman Demirel’in Siyasal Hayatı ve Kişisel Özellikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 3, 2016.

Demirkürek, İlkey, *1980 Sonrası Değişimin Işığında Kadın ve Liderlik Olgusu: Tansu Çiller Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.

Doğru Yol Partisi Tüzük ve Program, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/604/198602186.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 20.10.2018.

Erdoğan, Mustafa, *28 Şubat Günlüğü Post-Modern Darbenin Anatomisi*, Orion Yayınları, Ankara, 2012.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Yayınları, İstanbul, 2013.

Ertan, Mehmet, “Türkiye’de Siyasal Merkezin Dönüşümü: 1990’larda Merkez Sağın Bölünmesi ve Düşüşü”, *Mülkiye Dergisi*, C. 45, S. 4, s. 980.

Fionna, Ulla, “The Trap of Pop-Charisma for the Institutionalization of Indonesia’s Post-Suharto Parties”, *Asian Journal of Political Science*, C. 24, S. 1.

Gençkaya, Ömer Faruk, “Milletvekilleri ve Parti Örgütü İlişkileri Saha Araştırması”, *Siyasi Partilerde Reform*, (Drl.: Ali Çarkoğlu), İstanbul: TESEV, 2000.

Gençkaya, Ömer Faruk, “Siyasi Partilere ve Adaylara Devlet Desteği Bağışlar ve Seçim Giderlerinin Sınırlandırılması”, *Siyasi Partilerde Reform*, (Drl.: Ali Çarkoğlu). TESEV, İstanbul, 2000.

Gençkaya, Ömer Faruk, “Türkiye’de Siyasetin Finansmanı”, *Türkiye’de Siyasal Yaşam Dün, Bugün, Yarın*, (Drl.: Mehmet Kabasakal), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Gençkaya, Ömer Faruk, Mehmet Kabasakal, “Türkiye’de Otoriter Liderliğin Pekışmesinde Seçim Sistemi ve Aday Belirleme Yönteminin Rolü”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 26, S. 1, 109-123. <https://doi.org/10.33707/akuiibfd.1357616>.

Gökmen, Yavuz, *Sarışın Güzel Kadın*, Doğan Yayınları, İstanbul, 1999.

Harmel, Robert, Lars Svåsand, “Party Leadership and Party Institutionalization: Three Phases of Development”, *West European Politics*, C. 16, S. 2.

Harmel, Robert, Lars Svåsand, Hilmar Mjelde, *Institutionalisation (and De-institutionalisation) of Right-wing Protest Parties*, Rowman and Littlefield, London/ New York, 2018.

Heper, Metin, E. Fuat Keyman. “Double-faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey”, *Middle Eastern Studies*, C. 34, S. 4.

Huntington, Samuel P., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven and London, 2006.

Jakobson, Mari-Liis, Tõnis Saarts, Leif Kalev, “Institutionalization of Transnationalizing Political Parties: The Case of the Conservative People’s Party of Estonia”, *Comparative Migration Studies*, C. 9, S. 40.

Jin, Youngjae, “Testing Political Party Institutionalization: A Theory and Practice”, *Journal of Political and Military Sociology*, C. 23, S. 1

Kalaycıoğlu, Ersin, “Elections and Governance”, *Politics, Parties, and Elections in Turkey*, (Ed.: Sabri Sayarı - Yılmaz Esmer), Lynne Rienner Publishers, Inc., Londra, 2002.

Kalaycıoğlu, Ersin. “The Motherland Party”, *Political Parties In Turkey*, (Ed.: Barry Rubin - Metin Heper), Frank Cass, Londra, 2002.

Kesgin, Barış. “Tansu Çiller’s Leadership Traits and Foreign Policy”, *Perceptions*, C. XVII, S. 3, 2012.

Kim, Wooseok “Measuring Party System Institutionalization in Democracies”, *Party Politics*, 2023, <https://doi.org/10.1177/13540688231211241>.

Kopf, Dan, “The Typical Political Party Only Lasts 43 Years”, <https://qz.com/1100542/the-average-political-party-only-last-32-years>, Erişim Tarihi: 05.05.2024.

Kumbaracıbaşı, Arda C., “Models of Party Institutionalization and Problems of Democratic Consolidation”, *Mediterranean Politics*, C. 25, S. 2.

Küçük, Ayşe, “Türk Siyasetinde ‘Opportünist’ Lider Örneği Olarak ‘Tansu Çiller’”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar*, (Ed. Ahmet Erkasap), Artikel Akademi, İstanbul.

Levitsky, Steven. “Institutionalization and Peronism: The Concept, the Case and the Case fo Unpacking the Concept”, *Party Politics*, 1998, C. 4, S. 77.

Mainwaring, Scott, Mariano Torcal, “Party System Institutionalization and Party System Theory After The Third Wave of Democratization”, *Handbook of Party Politics*, (Ed.: Richard S. Katz William Crotty), Sage Publications, Wiltshire, 2006.

Mardin, Şerif, “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, (DrI.: Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay), Alfa, İstanbul, 2000.

Musella, Fortuna, Michelangelo Vercesi, “Definitions and Measures of Party Institutionalization in New Personal Politics: The Case of the 5 Star Movement”, *2 Vgl Polit Wiss*, S. 13.

Öney, Berna, Torsten J. Selck, “Exploring the Level of Party System Institutionalization and Party System Type in Turkey”, *Turkish Studies*, C. 18, S. 2.

Özbudun, Ergun, *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Özmen, Yaşar Pınar, “Türk Parti Sisteminde Parçalanmışlık ve Seçimsel Dalgalanmalar”, *Akademik Hassasiyetler*, C. 5, S. 9.

Panebianco, Angelo, *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

Pedersen, Morgens N., “Towards a New Typology of Party Life Spans and Minor Parties”, *Scandinavian Political Studies*, C. 5, S. 1.

Przeworski, Adam, “Institutions Matter?”, *Government and Opposition*, C. 39, S. 4.

Randall, Vicky, Lars Svâsand, “Party Institutionalization in New Democracies”, *Party Politics*, 2002, C. 8, S. 5.

Samadova, Vafa, *Karizmatik Lider Çerçevesinde Süleyman Demirel*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2019.

Sayarı, Sabri, “Political Patronage in Turkey”, *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*, (Ed.: Ernest Gellner - John Waterbury, Duckworth, London, 1977.

Sayarı, Sabri, “Interdisciplinary Approaches to Political Clientelism and Patronage in Turkey”, *Turkish Studies*, C. 15, S. 4.

Sayarı, Sabri, “The Changing Party System”, *Political Parties and Elections in Turkey*, (Ed.: Sabri Sayarı - Yılmaz Esmer), Lynne Rienner Publishers, Londra, 2002.

Selznick, Philip, *Leadership in Administration*, Harper and Row, New York, 1957.

Shefter, Martin, *Political Parties and the State The American Historical Experience*, Princeton University Press, New Jersey, 1994.

Sherwood, W. B., “The Rise of the Justice Party in Turkey”, *World Politics*, C. 20, S. 1, 1967.

Sinpeng, Aim, “Party Banning and the Impact on Party System Institutionalization in Thailand”, *Contemporary Southeast Asia*, C. 36, S. 3, 2014.

Stokes, Susan C., “Political Clientalism”, *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, (Ed.: Carles Boix - Susan C. Stokes), Oxford University Press, New York, 2007.

Şükür, İsmail, “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Tipolojileri ve Kurumsallaşmaları Açısından Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*. C. 3, S. 3.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milletvekili Genel Seçimi 2002*, <https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014767.pdf>, Erişim Tarihi: 10.05.2024.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Yürürlükten Kaldırılmış Hükümleri”, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/5.5.2709.pdf>, Erişim Tarihi: 05.05.2024.

T.C. Resmi Gazete, 29.04.1983 (2. Mükerrer Sayı), https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18032_2.pdf, Erişim Tarihi: 05.05.2024.

Tanta, Betül, Abdulvahap Akıncı, “Huntington’un Uyarlanabilirlik Ölçütü Bağlamında Türk Siyasi Partilerinde Kurumsallaşma: CHP, MHP ve AKP”, *Akademik Bakış Dergisi*. S. 66.

TESAV, “Cumhuriyet Döneminde Kurulan ve Kapanan Siyasi Partiler,” http://www.tesav.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/3.1923ten_Bu_Yana_Kurulan_ve_Kapatilan_Siyasi_Partiler.pdfErişim Tarihi: 04.05.2024.

Tucker, Robert C., “The Theory of Charismatic Leadership”, *Philosophers and Kings: Studies in Leadership*, C. 97, S. 3, 1968.

Turan, İlter, “Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 45.

Türk, Hasan Bahadır, *Şirket ve Parti Genç Parti ve Yeni Siyaset*, İletişim Yayınları, Ankara, 2008.

Tursan, Huri, “Pernicious Party Factionalism as a Constant of Transition to Democracy in Turkey”, *Democratization*, C. 2, S. 1.

Ufen, Andres, “Political Party and Party System Institutionalization in Southeast Asia: Lessons For Democratic Consolidation in Indonesia, the Philippines and Thailand”, *The Pacific Review*, C. 21, S. 3.

White, Jenny B., *Türkiye’de İslamcı Kitle Seferberliği Yerli Siyaset Üzerine Bir Araştırma*, Birinci Baskı, Oğlak Bilimsel Kitapları, İstanbul, 2007.

Yardımcı Geyikçi, Şebnem, “Party Institutionalization and Democratic Consolidation: Turkey and Southern Europe in a Comparative Perspective”, *Party Politics*, C. 21.

Yardımcı-Geyikçi, Şebnem - Yavuzylmaz, Hakan, “Party (de) institutionalization in Times of Political Uncertainty: The case of the Justice and Development Party in Turkey”, *Party Politics*, C. 28, S. 1.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, <https://www.yargitaycb.gov.tr/icerik/1093/siyasi-parti-genel-bilgileri12>, Erişim Tarihi: 05.05.2024.

Yavuz, Turan, *ABD’nin Kürt Kartı ABD-Kürt İlişkilerinin Perde Arkası*, Otopsi, İstanbul, 2003.

Yetim, Yusuf, *Doğru Yol Partisi’nde Parti İçi Demokrasi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yücel, M. Serhan, *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001.

Yüksel, Erkan, *Medya Güvenlik Kurulu; 28 Şubat Sürecinde Medya, MGK ve Siyaset Bağlantısı*, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimler Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2004.